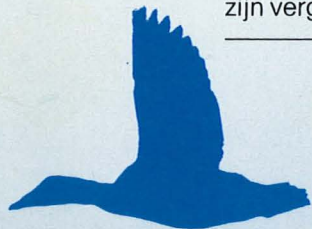

Voorlichting en educatie ten behoeve van het waddengebied en zijn bewoners en gebruikers

Eindrapport van de commissie Voorlichting
en Educatie van de Voorlopige Waddenad-
viesraad, zoals vastgesteld door de Raad in
zijn vergadering van 15 mei 1984

1*

Voorlichting en educatie
ten behoeve van het
waddengebied en zijn
bewoners en gebruikers

Commissie voor
Natuurbeschermingseducatie
CNBE

84339

Eindrapport van de commissie Voorlichting
en Educatie van de Voorlopige Waddenad-
viesraad, zoals vastgesteld door de Raad in
zijn vergadering van 15 mei 1984

Leeuwarden, mei 1984

Voorlichting en educatie kan een hoopvolle klank hebben: je hoopt dat daarmee zaken en situaties voor mensen duidelijker en overzichtelijker worden.

Maar daarvoor moet voorlichting en educatie wel de ruimte krijgen van het bestuur, en georganiseerd zijn.

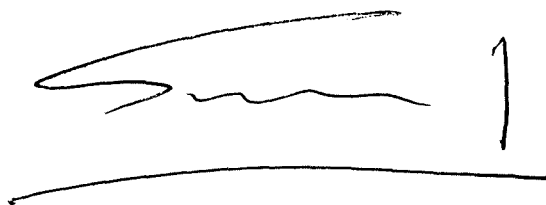
Want, als die ruimte er niet is of de organisatie is te verbrokkeld en versnipperd, bestaat de kans dat voorlichting en educatie zoveel overhoop halen dat situaties en toestanden in plaats van duidelijker, onoverzichtelijker en daarmee bedreigend worden. En dat kan en mag niet de bedoeling zijn.

De Voorlopige Waddenadviesraad hoopt met zijn advies over voorlichting en educatie met betrekking tot de Waddenzee, een bijdrage te leveren aan een helderder opereren van overheids- en particuliere organisaties.

De Raad is tenslotte ingesteld in 1982 om als spreekbuis van de maatschappij te functioneren. Daartoe is hij samengesteld uit achttien mensen afkomstig uit de sferen van recreatie, milieu en natuur en het bedrijfsleven, drie mensen die als deskundigen de wetenschappelijke invalshoeken van bestuur, onderzoek der zee en flora en fauna belichten, en een voorzitter.

De Raad is zich er terdege van bewust dat de opdracht die hij heeft meegekregen, niet te vervullen is als hij ook zelf niet nauwgezet meewerkt aan een goed organiseren van voorlichting. Daarom is er anderhalf jaar hard gewerkt aan het advies, niet alleen door de leden van de Raad maar ook door deskundigen van buiten. Bovendien hebben veel organisaties en mensen gereageerd op vragenlijsten en het concept-rapport. Dat betekent, verwacht ik, dat er goed gelet zal worden op de inhoud van dit advies en op wat ermee gaat gebeuren.

Dat daarbij de hoopvolle klank van voorlichting en educatie centraal blijft staan wens ik van harte.

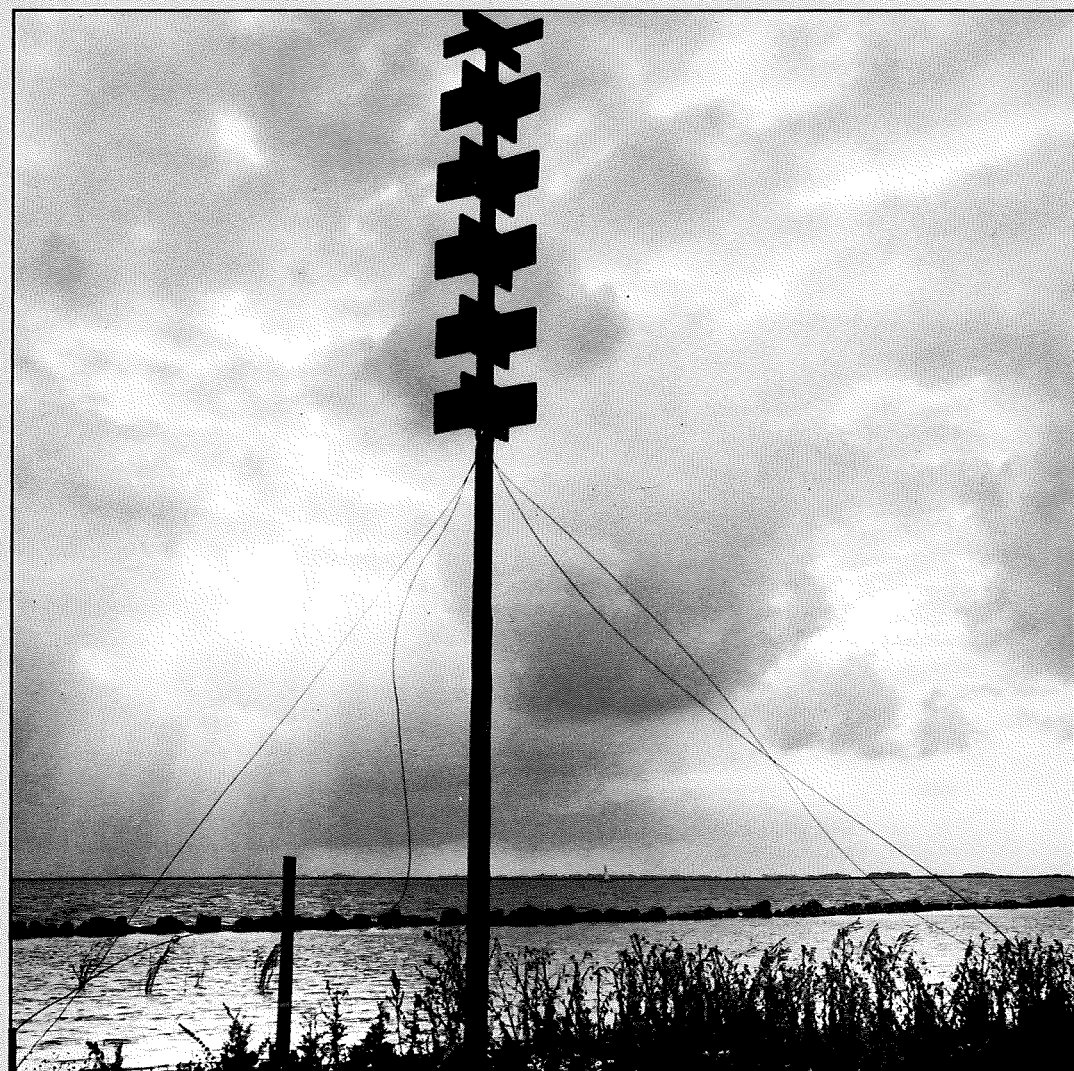
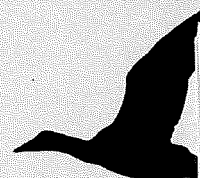
S. Langedijk-de Jong,
voorzitter van de Voorlopige Waddenadviesraad

1	<i>Woord vooraf</i>		3
2	<i>Inhoud</i>		5
3	<i>Conclusies</i>		8
4	<i>Aanbevelingen</i>		12
5	<i>Instelling en werkwijze van de commissie</i>		16
6	<i>Voorlichting en educatie ten behoeve van het waddengebied en zijn bewoners en gebruikers</i>	Als het gaat om het waddengebied zijn er heel veel betrokkenen en belanghebbenden die geraakt worden door veranderingen in het gebied of die zelf veranderingen veroorzaken. Zij hebben recht op informatie en zullen vanuit een oogpunt van beheer geïnformeerd moeten worden. Die informatie moet zijn afgestemd op de ontvanger. Dat betekent dat er veel diversiteit moet zijn in de informatie-overdracht: in de voorlichting en educatie.	19
7	<i>De begrippen voorlichting en educatie</i>	Het is nodig om onderscheid te maken tussen voorlichting en educatie. In de praktijk blijken organisatiestructuren — vooral bij de overheid — ook op dat onderscheid te zijn afgestemd.	21
8	<i>De relatie van voorlichting en educatie met het waddenzeebeleid</i>	Het waddenzeebeleid — gebaseerd op de pkb — is het handvat voor regulering van de gebruiksfunctie van het beleid. De totstandkoming van dat beleid, de aanvaarding en uitvoering daarvan, geven verschillende momenten aan waarop mensen geïnformeerd willen of moeten worden. Voorlichting levert aan die mensen informatie en educatie draagt er toe bij dat zij zich bewust zijn van de situatie.	23
9	<i>De rol van de overheid</i>	De overheid heeft met betrekking tot voorlichting en educatie inzake het waddengebied een belangrijke positie, zowel als beheerder als bestuurder. Dat kan tegenstrijdigheden opleveren. "De" overheid bestaat trouwens niet; het is een complex geheel van overheden, diensten, instellingen en structuren.	26
10	<i>Overheid en educatie</i>	Educatie betekent voor de overheid vooral een voorwaardenscheppende taak. Daarnaast valt er nog een beperkte taak aan te geven met betrekking tot interne training en vorming van bestuurders en ambtenaren.	28
11	<i>Overheid en voorlichting</i>	Tijdens de verschillende beleidsfases zal tijdig en effectief voorgelicht moeten worden. Daarbij is tweerichtingverkeer van belang.	30

	Naast verschillende eigen voorlichtingstaken heeft de overheid ook een voorwaarden-scheppende taak ten aanzien van voorlichtingsactiviteiten van anderen.	
12 <i>Een "bestuursstructuur" is nog geen voorlichtingsstructuur</i>	Er zijn 11 departementen, 3 provincies en 28 gemeenten plus nog tientallen overheidsdiensten en instanties die te maken hebben met het waddenzeegebied. Daarom is er een bestuursstructuur met een coördinerend minister ingesteld. De voorlichting is echter niet via zo'n structuur gecoördineerd en blijkens onderzoek en ervaringen van de commissie is dat wel nodig.	32
13 <i>Intermediaire kaders</i>	Als de afstand tussen zender en ontvanger van de voorlichtingsboodschap te groot is, kunnen tussenpersonen worden ingeschakeld die dicht bij de ontvanger zijn en staan. Als zodanig kunnen ambtenaren werkzaam in het waddengebied / op de waddeneilanden, maar ook de belangenorganisaties en natuur- en milieuorganisaties een rol spelen.	34
14 <i>Niet-overheidsorganisaties</i>	Naast de overheden en overheidsdiensten zijn ook particulieren vanuit diverse organisaties, instellingen en bedrijven actief op het terrein van voorlichting en educatie met betrekking tot het waddengebied. Lang niet voor allemaal geldt dat die voorlichting en educatie primair gericht is op behoud en beheer van het waddengebied (volgens de pkb Waddenzee). Meer samenwerking en kwaliteitsverbetering is gewenst, maar behoud van zelfstandigheid, pluriformiteit en identiteit ook.	37
15 <i>Onderwijs</i>	Het waddengebied is als gebied een interessant object voor het onderwijs. Veel scholen bezoeken het gebied. Voorzieningen, programma's en materialen moeten didactisch verantwoord zijn en de essentie van het waddengebied juist weergeven.	41
16 <i>Natuur- en milieubeschermingsorganisaties</i>	Er zijn veel mensen en veel organisaties die zich inzetten voor natuur- en milieubehoud. De Waddenvereniging doet dat speciaal gericht op het waddengebied. Actie, voorlichting en educatie lopen hierbij vaak in elkaar over. Er is onderling bij deze organisaties veel overleg, maar dat overleg is meestal niet speciaal gericht op verbetering van de voorlichting en educatie.	44

17 *Bijlagen*

a	Verslag van de voorbereidingsgroep Voorlichting en Educatie van de Voorlopige Waddenadviesraad	47 49
b	De adviesaanvraag van de Minister	55
c	Hoofdpunten uit de door de commissie uitgevoerde inventarisatie	57
d	Globaal schema van mondelinge en schriftelijke reacties op het interim-rapport van de commissie Voorlichting en Educatie	68
e	Literatuurlijst	73
f	Kleine verklarende woordenlijst	74
g	Lijst van zenders: organisaties, instellingen en onderdelen daarvan die op een of andere wijze met vormen van voorlichting en/of educatie bezig zijn	76

Bij beschouwing van de activiteiten die in het kader van voorlichting en/of educatie met betrekking tot het waddengebied tot nu toe hebben plaats gevonden kunnen een aantal knelpunten gesignaleerd worden waaruit conclusies kunnen worden getrokken. Op grond van die conclusies heeft de commissie naar aanzetten gezocht die de gewenste verbetering zouden kunnen bewerkstelligen.

Om dat op enigszins overzichtelijke wijze te kunnen doen heeft de commissie voorlichting en educatie als gescheiden werkvelden behandeld.

Tot nu toe hebben de overheden zich voornamelijk gericht op voorlichting ten behoeve van formele inspraakprocedures en het "verkopen" van het beleid. Op educatie hebben zij zich niet of nauwelijks gericht.

Bij de niet-overheidsorganisaties moet onderscheid worden gemaakt tussen organisaties die *voorlichting* geven in het verlengde van de belangen die zij verdedigen en organisaties die zich met *educatie* bezighouden die direct gericht is op bewustwordingsprocessen ten aanzien van de natuurlijke waarden van het waddengebied en de effecten die menselijke activiteiten daarop kunnen hebben.

De eerstgenoemde organisaties zijn te vinden in de sfeer van bedrijfsleven, recreatie en natuur- en milieubescherming (hoofdstuk 14).

De tweede categorie, namelijk de organisaties die groepsgericht educatief werk doen in het waddengebied zelf, bestaat uit groepen of afdelingen van natuur- en milieubeschermingsorganisaties, onderwijs, bezoekerscentra en dergelijke (hoofdstukken 15 en 16).

Knelpunten bij de huidige voorlichtingsactiviteiten met betrekking tot het waddengebied

- 1 De verschillende departementen, provincies, gemeenten en andere overheidsdiensten/instellingen gaan vrijwel geheel hun eigen gang als het gaat om voorlichting. Er is nauwelijks onderling overleg, nauwelijks of geen afstemming op elkaars activiteiten en geen controle op eenduidigheid en kwaliteit of effectiviteit van de voorlichting.
- 2 Een (te) groot deel van de ambtenaren die

belast zijn met de voorbereiding en uitvoering van voorlichtingsactiviteiten met betrekking tot het waddengebied mist specifieke deskundigheid op het terrein van voorlichting dan wel van de regio. Zodoende wordt er te weinig gebruik gemaakt van bestaande methodieken en kanalen. De voorlichting blijft daardoor vrij algemeen, is te weinig doelgroepgericht, met name ook ten aanzien van de bevolking van de waddenregio zelf, en zal daardoor voor een groot deel verspilld zijn. (Op uitvoerend niveau vinden overigens een aantal goede initiatieven plaats).

- 3 Bij het opstellen van visies, programma's, plannen en dergelijke in het kader van het beheer van het waddengebied worden de nodige voorlichtingsactiviteiten, gekoppeld aan de verschillende beleidsstadia, niet of nauwelijks aangegeven. In de meeste gevallen hangt de alinea "voorlichting" er als een soort appendix bij.
- 4 Er bestaat nauwelijks of geen gestructureerd overleg op het terrein van voorlichting gericht op het waddengebied met particuliere organisaties en andere maatschappelijke organisaties.
- 5 Internationale contacten op het terrein van voorlichting in relatie met het waddengebied ontbreken vrijwel.
- 6 Hoewel het waddengebied langzamerhand het best onderzochte natuurgebied ter wereld genoemd mag worden, is slechts weinig bekend over de methodieken en effecten van voorlichting.
- 7 Er zijn onvoldoende mogelijkheden voor een goed "vrij" tweerichtingverkeer tussen zender en ontvanger van de voorlichtingsboodschap, namelijk tussen het ene overheidsniveau en het andere, of tussen overheid en burgers. Van oudsher zijn de bewoners en lokale gebruikers van het waddengebied zeer betrokken bij hun leefomgeving. Het belang van informatie vanaf de basis moet niet onderschat worden.
- 8 Er is geen goed overzicht van informatiestromen/materialen van de verschillende niet-overheidsorganisaties. Daarbij ontbreekt sommige informatie terwijl over andere onderwerpen een veelheid aan

materiaal bestaat. Hetzelfde geldt ten aanzien van doelgroepgerichte informatie.

- 9 De voorlichting van een aantal niet-overheidsorganisaties heeft te kampen met gebrek aan begeleiding, kadervorming en middelen en is daardoor vaak niet effectief genoeg.

Knelpunten bij het educatiewerk met betrekking tot het waddengebied

- 1 Het educatiewerk krijgt onvoldoende aandacht en heeft te kampen met gebrek aan begeleiding, kadervorming en middelen en heeft onvoldoende continuïteit.
- 2 Het aanbod van de verschillende centra en organisaties is weinig op elkaar afgestemd. Er wordt weinig gebruik gemaakt van elkaars kennis en ervaring, ook niet van het educatief werk in Duitsland en Denemarken.
- 3 Er wordt weinig gebruik gemaakt van algemene educatieve voorzieningen en verworvenheden zoals bijvoorbeeld de dienstverlening van bibliotheken, de onderwijsverzorgingsstructuur, het vormingswerk enz.
- 4 Bij het opstellen van visies, programma's, plannen en dergelijke in het kader van het beheer van het waddengebied worden de educatieve aspecten vaak vergeten. In de meeste gevallen hangt de alinea "educatie" erbij of ontbreekt zelfs.
- 5 De contacten met het onderwijs zijn op individuele basis goed en veelvuldig, maar een structurele ondersteuning naar het onderwijs en naar de organisaties die onderwijsmateriaal en educatieve activiteiten ontwikkelen, ontbreekt.
- 6 De contacten van niet-overheidsorganisaties met overheden en overheidsdiensten over het educatiewerk zijn veelal incidenteel en summier.
- 7 Er zijn geen goede mogelijkheden tot evaluatieonderzoeken, er is (te) weinig bekend over het effect van de educatie.

Conclusies op grond van de gesignaleerde knelpunten

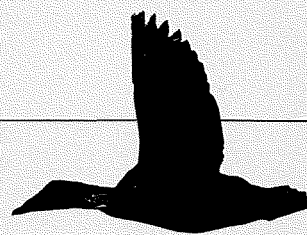
- 1 De verschillende overheden / over-

heidsdiensten zullen naast de formulering van hun beleids- en beheersdoelstellingen, daarvan afgeleide voorlichtingsdoelstellingen moeten formuleren. Daarop gebaseerd kan betere samenwerking worden nagestreefd, teneinde tot een effectievere voorlichting te komen.

- 2 Aangezien het beleid met betrekking tot de Waddenzee er volgens de pkb Waddenzee op gericht is de Waddenzee als natuurgebied van internationale waarde te behouden en te beheren, zal een koppeling gemaakt moeten worden met het algemene natuur- en milieubeschermingsbeleid en de voorlichting en educatie die daaraan gekoppeld is. De voornemens op die punten van de Ministers van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Landbouw en Visserij en Onderwijs en Wetenschappen, dienen dan ook bij verbetering van het voorlichtings- en educatiebeleid ten aanzien van het waddengebied betrokken te worden.
- 3 Het ambtelijke apparaat moet over voldoende kader en middelen kunnen beschikken om alle onderdelen van het voorlichtingsbeleid met betrekking tot het waddengebied naar behoren uit te voeren. Hetzelfde geldt voor een beleidsvoorbereiding waarin voorlichting als geïntegreerd beleidsonderdeel zijn plaats heeft.
- 4 Een structureel overleg tussen overheids- en niet-overheidsorganisaties die een functie hebben in het werkveld van voorlichting en educatie over het waddengebied is zinvol. Hetzelfde geldt voor internationale organisaties en instanties.
- 5 Er moeten voorzieningen komen die de beschikbare informatie — zowel van overheids- als van niet-overheidsorganisaties — voor burgers ook werkelijk beschikbaar maakt. Ook moeten overheidsinstanties toegankelijker worden en openstaan voor "tweerichtingverkeer".
- 6 Er moeten meer en betere voorzieningen, menskracht en middelen komen voor de particuliere organisaties die zich (veel met vrijwilligers) met educatie in het waddengebied bezighouden; zowel ten behoeve van materiaalontwikkeling en andere

educatie-activiteiten als voor kadervorming en training.

- 7 Als de landelijke en provinciale netwerken voor milieueducatie verder gaan met het formaliseren van overlegstructuren en werkafspraken zouden, bij het ontbreken van dergelijke structuren en afspraken voor het waddengebied, problemen kunnen ontstaan.
- 8 Er moet meer samenwerking komen tussen de organisaties en instellingen die zich in het waddengebied met educatie bezig houden. Onderzoek naar effecten van voorlichting en educatie moet worden bevorderd om zo ook aan verbetering van methodieken te kunnen werken.
- 9 Het sociaal-cultureel werk in het waddengebied zou beter moeten aansluiten bij de specifieke eisen die het gebied aan zijn bewoners stelt. Isolatie en kleinschaligheid van de waddeneilanden vraagt om samenwerking van organisaties en instanties die zich op de leefomgeving van de eilandbewoners richten.

Om de opties die in de conclusies van de commissie zijn aangegeven te kunnen realiseren, zijn de volgende aanbevelingen opgenomen.

1 Coördinatie van voorlichting door overheden

De coördinatie van de overheidsvoorlichting met betrekking tot de Waddenzee dient te worden onderzocht door een door de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer in te stellen ambtelijke werkgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de Interdepartementale Waddenzeecommissie, de Stuurgroep Waddenprovincies, de Vereniging Contact Waddenzeegemeenten en de Voorlichtingsraad.

Desgewenst kan deze werkgroep worden bijgestaan door externe deskundigen op het gebied van (milieu)voorlichting en/of deskundigen van de verschillende rijksdiensten.

Om tot een algemeen voorlichtingsbeleid te komen, zou deze werkgroep richtlijnen kunnen formuleren volgens welke beleids- en voorlichtingsplannen zouden moeten worden opgesteld en behandeld.

De werkgroep zou ook aan bovengenoemde minister een plan moeten voorleggen ten behoeve van de verbetering van de desbetreffende overheidsvoorlichting, waarin suggesties gegeven worden voor verbeterde organisatie, planning en coördinatie.

2 Een centraal informatiepunt

Het is gewenst dat op één punt de informatie, die op enige wijze samenhangt met het beleid ten aanzien van de Waddenzee, wordt geconcentreerd. In dit verband moet onder informatie worden verstaan: visies, programma's, plannen, onderzoeksrapporten, nota's, voorlichtingsmaterialen e.d.

En dergelijk centraal informatiepunt dient naar het oordeel van de commissie te worden gekoppeld aan de (Voorlopige) Waddenadviesraad, waarin immers alle maatschappelijke groeperingen die met het waddenzeebeleid te maken hebben zijn vertegenwoordigd. Het gewenste tweerichtingverkeer bij de voorlichting kan worden bevorderd door het centrale informatiepunt ook een "postbus 51"-functie te geven: een vast en herkenbaar punt, waar iedereen terecht kan voor vragen met betrekking tot het

waddenzeebeleid en de activiteiten en materialen van zowel overheids- als niet-overheidsorganisaties. De in het centrale informatiepunt verzamelde documentatie en materialen zouden toegankelijk moeten worden gemaakt door het op aanvraag beschikbaar stellen van documentatie, en het via abbonering beschikbaar stellen van periodieke overzichten. Ook zou door middel van een "agenda" steeds een overzicht kunnen worden gegeven van belangrijke gebeurtenissen, waardoor afstemming kan worden bevorderd.

Het centrale informatiepunt zou tevens de functie kunnen krijgen van voorlichtings- en public relations-centrum van de Waddenadviesraad. In dat verband zou dan ook actieve voorlichting kunnen plaatsvinden, namelijk door informatie te geven over onderwerpen die in de raad aan de orde zijn, en te signaleren en te verwijzen als het gaat om lacunes, dubblures en faalpunten bij de voorlichting van overheden c.q. overheidsdiensten.

Het informatiepunt mag echter niet een inspraakorgaan worden.

De realisatie van zo'n centraal informatiepunt bij de Waddenadviesraad heeft financiële en organisatorische consequenties. De leegstaande ruimte op de verdieping waar de Voorlopige Waddenadviesraad gehuisvest is, zou geschikt zijn om de uitbreiding met zo'n informatiepunt in onder te brengen. De ruimte die daarvoor nodig is moet verschillende functies inhouden, namelijk ontvangstruimte voor bezoekers (met balie en leestafel), bibliotheek, expositieruimte, ruimte voor presentatie van audiovisueel materiaal en werkruimte voor het personeel.

Voorts zou personeelsuitbreiding nodig zijn van het secretariaat in de vorm van een voorlichter en een documentalist. Inrichting van de ruimte en aanschaf van tekstverwerkende en audiovisuele apparatuur vergt een eenmalige investering. Voor aankoop van basis-documentatie, voor reproductie, voor verzending van de nieuwsbrief (met informatie/materiaaloverzichten en agenda) en voor het samenstellen en verspreiden van voorlichtingsmaterialen van de Waddenadviesraad zelf is een extra verhoging van het jaarbudget van de Raad nodig. Inkomsten uit abonnementen op de nieuwsbrief zullen daarop in mindering kunnen worden gebracht.

Globale begroting

Eenmalige investering

inrichting ruimte	50.000,—
aanschaf tekst- en dataverwerker	20.000,—
aanschaf overige apparatuur	10.000,—
aanschaf basis-bibliotheek	5.000,—
totaal	85.000,—

Exploitatiekosten op jaarbasis

loonkosten inclusief sociale lasten	
voorlichter	110.000,—
documentalist	50.000,—
huur ruimte	27.500,—
publicaties (nieuwsbrief), na aftrek	
abonnementsgelden en eigen bijdragen	15.000,—
bureaunkosten (telefoon, materialen,	
porti en dergelijke)	12.000,—
reis- en verblijfkosten	5.000,—
onvoorzien	5.500,—
totaal	225.000,—

3 Ondersteuning voor het educatieve werk in het waddengebied

De beroepskrachten en vrijwilligers die zich vanuit particuliere organisaties bezighouden met voorlichting en educatie inzake het waddengebied dienen gesteund te worden door kadervorming en training, door hulp bij het ontwikkelen van materialen, door evaluerend onderzoek en ontwikkeling van methodieken en dienen gestimuleerd te worden tot samenwerking bij projecten. Deze vorm van ondersteuning vindt reeds plaats waar het gaat om het gehele veld van de natuur- en milieueducatie in de landelijke en provinciale netwerken gevormd door het Educatie Overleg, de provinciale consultants natuur- en milieueducatie en educatief medewerkers van de provinciale milieufederaties. Het waddengebied stelt extra eisen aan het educatiewerk en bezoekerscentra/musea nemen daarbij ook een speciale plaats in. In het kader van het scheppen van voorwaarden voor het educatiewerk zouden de overheden die dat landelijk en provinciaal doen op dezelfde wijze de ondersteuning van het educatiewerk in het waddengebied kunnen subsidiëren. Het Ministerie van Volks-

huisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en het Ministerie van Landbouw en Visserij en de drie waddenprovincies samen zouden elk een derde van de kosten van die ondersteuning op zich kunnen nemen.

Zo zouden een educatief medewerker en een deeltijd administratieve kracht kunnen worden toegevoegd aan een overleggroep die tot doel heeft kwaliteitsverbetering van de educatie en de voorlichting die daaraan is verbonden.

De overleggroep zou moeten bestaan uit deskundigen uit de sfeer van natuur- en milieuorganisaties die zich met educatie bezighouden, uit het onderwijs en van de bezoekerscentra/musea. Daarnaast zouden deskundigen op het terrein van educatie en voorlichting, onderzoek, en het waddengebied zelf aan de groep c.q. raad moeten kunnen worden toegevoegd.

Vanuit de overleggroep zouden projectmatige activiteiten kunnen worden opgezet waar andere betrokkenen aan kunnen deelnemen. Het gaat daarbij om:

- het organiseren van cursussen, trainingen en studiedagen;
- serviceverlening naar het onderwijs, algemeen en specifiek (werkweken);
- steun bij materiaalvoorziening en ontwikkeling;
- het stimuleren van methodiekontwikkeling/toepassing, evaluatieonderzoek enz.;
- uitwisseling van informatie en ervaring, ook met andere waddenlanden als Duitsland en Denemarken.

De ondersteuning wordt gecoördineerd en gestimuleerd vanuit een klein bureau, dat zich door middel van de educatiemedewerker en de administratieve kracht toelegt op het regelen en coördineren van bovengenoemde zaken, die door anderen en bij anderen plaats vinden (gedacht kan worden aan bezoekerscentra, volkshogescholen, vormingscentra, universiteiten enz.).

Het bureau zou onder begeleiding van de overleggroep zelfstandig moeten kunnen functioneren.

De overleggroep zal de opzet en instelling van dat bureau moeten voorbereiden. Ten aanzien van de plaatsing van bureau en werknemers zal de overleggroep via een bestaande of nieuw op te richten stichting de zelfstandigheid en neutraliteit van het coördinatie- c.q. ondersteuningswerk structureel moeten inbouwen.

Hierover zal de overleggroep in een vroeg stadium contact op moeten nemen met de bij het educatieve werk betrokken organisaties.

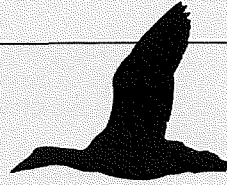
Het initiatief voor de instelling van zo'n overleggroep zal moeten komen van de potentiële deelnemers. Ook de uiteindelijke doel- en taakstelling, de werkwijze en een eventuele stichtingsvorm zal vanuit dat overleg moeten worden ontwikkeld.

Wel zou de overheid, vanuit haar voorwaardenscheppende taak, arbeidsplaatsen en bureaunkosten ten behoeve van de ondersteuning/coördinatie kunnen subsidiëren.

Globale schatting van de benodigde gelden

loonkosten inclusief sociale lasten	120.000,—
huisvesting en bureaunkosten	30.000,—
kosten basisactiviteiten	50.000,—
kosten bijzondere activiteiten (grotendeels of geheel gedekt door eigen bijdragen en fondswerving)	pm
totaal	200.000,—

Een en ander is afhankelijk van de uiteindelijke opzet, het eventuele onderdak bij een andere organisatie etc.

Voorbereiding

Vanaf de allereerste vergadering van de Voorlopige Waddenadviesraad bleek dat de leden unaniem van mening waren dat voorlichting en educatie gericht op behoud en beheer van het waddengebied meer aandacht zou moeten verdienen, beter gestructureerd en gecoördineerd zou moeten worden en dat daaraan een hogere prioriteit — zowel bij overheden als in de Raad zelf — zou moeten worden toegekend. Tijdens vergaderingen van de Raad kwamen incidenteel reeds enkele concrete voorbeelden naar voren, waarbij voorlichtingsactiviteiten van overheden bekritiseerd werden (bijvoorbeeld het rapport van het Instituut voor Sociaal Beleidsonderzoek, de gang van zaken rond de commissie Kleisterlee en een publicatie van de Stuurgroep Waddenprovincies). De Raad was dan ook van mening dat het onderwerp voorlichting en educatie de aandacht van een daartoe speciaal ingestelde commissie verdiende.

Inmiddels was gebleken dat de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer van plan was een adviesaanvraag over hetzelfde onderwerp aan de Voorlopige Waddenadviesraad voor te leggen.

Een voorbereidingsgroep uit de Raad heeft voorstellen geformuleerd met betrekking tot werkveld, de te behandelen punten en de samenstelling van de in te stellen commissie Voorlichting en Educatie (zie bijlage 1). Dit is aan de minister voorgelegd, waarna deze zijn adviesaanvraag voor de Raad hierop toespitste (zie bijlage 2).

Instelling

Vervolgens werd de commissie Voorlichting en Educatie ingesteld. Deze commissie bestaat uit leden van de Voorlopige Waddenadviesraad met een specifieke deskundigheid en/of ervaring op het terrein van voorlichting en educatie, aangevuld met enkele externe deskundigen. Voorts kon de commissie ook nog ad hoc gebruik maken van andere deskundigheid en ervaring, een mogelijkheid waarvan met name bij de uitvoering en verwerking van de eigen inventarisatie dankbaar gebruik is gemaakt. Het secretariaat van de commissie werd gevoerd door het secretariaat van de Voorlopige Waddenadviesraad.

Werkwijze

Bij de werkzaamheden van de commissie

is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande bronnen, aanwezige kennis en lopende activiteiten.

Behandeling van het onderwerp voorlichting en educatie voor bewoners en gebruikers kan niet plaatsvinden zonder dat personen en organisaties uit het gebied hierbij betrokken worden. Deze eis vloeit principieel voort uit het noodzakelijke gegeven van tweerichtingverkeer op dit terrein. De commissie heeft dan ook getracht deze eis en het voorgestane beleid van de genoemde personen en organisaties zoveel mogelijk in haar advies tot uitdrukking te brengen.

Wat de werkwijze van de commissie betreft, waren vooraf — in opdracht — een aantal opeenvolgende stappen aangegeven:

a inventarisatie en studie

Nota's, rapporten, onderzoeksgegevens, alsmede activiteiten van overheids- en niet-overheidsorganisaties.

Het bleek dat de bestaande inventarisaties slechts beperkt waren tot literatuur en materialen (bijvoorbeeld van het CCW/Paula Pasveer, 1983) zodat de commissie een eigen inventarisatie moest laten uitvoeren, met name waar het ging om zenders en hun activiteiten. Op deze inventarisatie wordt in bijlage 3 ingegaan.

b evaluatie

Het bijeenbrengen van de verzamelde kennis en het verzamelde materiaal in een voorlopige visie.

c interim-rapportage aan de Voorlopige Waddenadviesraad

Discussie in de Raad en richtlijnen voor de volgende fase.

d externe toetsing

Het voorleggen van de voorlopige visie aan betrokkenen bij het onderwerp, te weten de in de Raad vertegenwoordigde organisaties, overheidsdiensten en andere instanties op het gebied van voorlichting en educatie.

De voorlopige visie werd in de vorm van het rapport van de commissie aan de Waddenadviesraad, toegezonden aan 293 organisaties en instanties, vergezeld van een uitnodiging voor een openbare discussiedag en

een verzoek om schriftelijke reactie.

Op 24 februari 1984 werd te Kortehe-men een discussiedag gehouden die door een honderdtal geïnteresseerden werd bezocht.

In bijlage 4 zijn de mondelinge en schriftelijke reacties op het rapport globaal in een schema verwerkt.

e opstellen ontwerp-advies

Met verwerking van de resultaten van de in- en externe toetsing (stadia c en d) wordt de voorlopige visie omgebouwd tot het ontwerp van het uit te brengen advies en een verslag van wat daarnaast nog is behandeld.

f eindadvies

De raad stelt de definitieve inhoud van het advies vast.

De beperkingen van het rapport

Het werkterrein van de commissie is duidelijk van te voren afgebakend. De *pkb Waddenzee* vormt de hoofdbegrenzing. Dat betekent dat de commissie zich alleen heeft bezig gehouden met voorlichting en educatie met een bepaalde doelstelling, namelijk de doelstelling van de *pkb Waddenzee*: "behoud, beheer en waar nodig herstel van de Waddenzee als natuurgebied".

Nuttige en noodzakelijke voorlichting en educatie met betrekking tot (activiteiten in) het waddengebied, die niet die specifieke doelstelling kennen, laat de commissie in dit rapport buiten beschouwing.

Een andere beperking wordt veroorzaakt door het doel van het *advies* waarvoor dit rapport een basis moet zijn, namelijk een advies aan de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer gericht op de mogelijkheden die hij als minister heeft.

Alle andere beperkingen zijn de altijd en alom geldende: gebrek aan tijd, gebrek aan mensen, aan mogelijkheden en middelen.

Er was echter géén gebrek aan belangstelling!

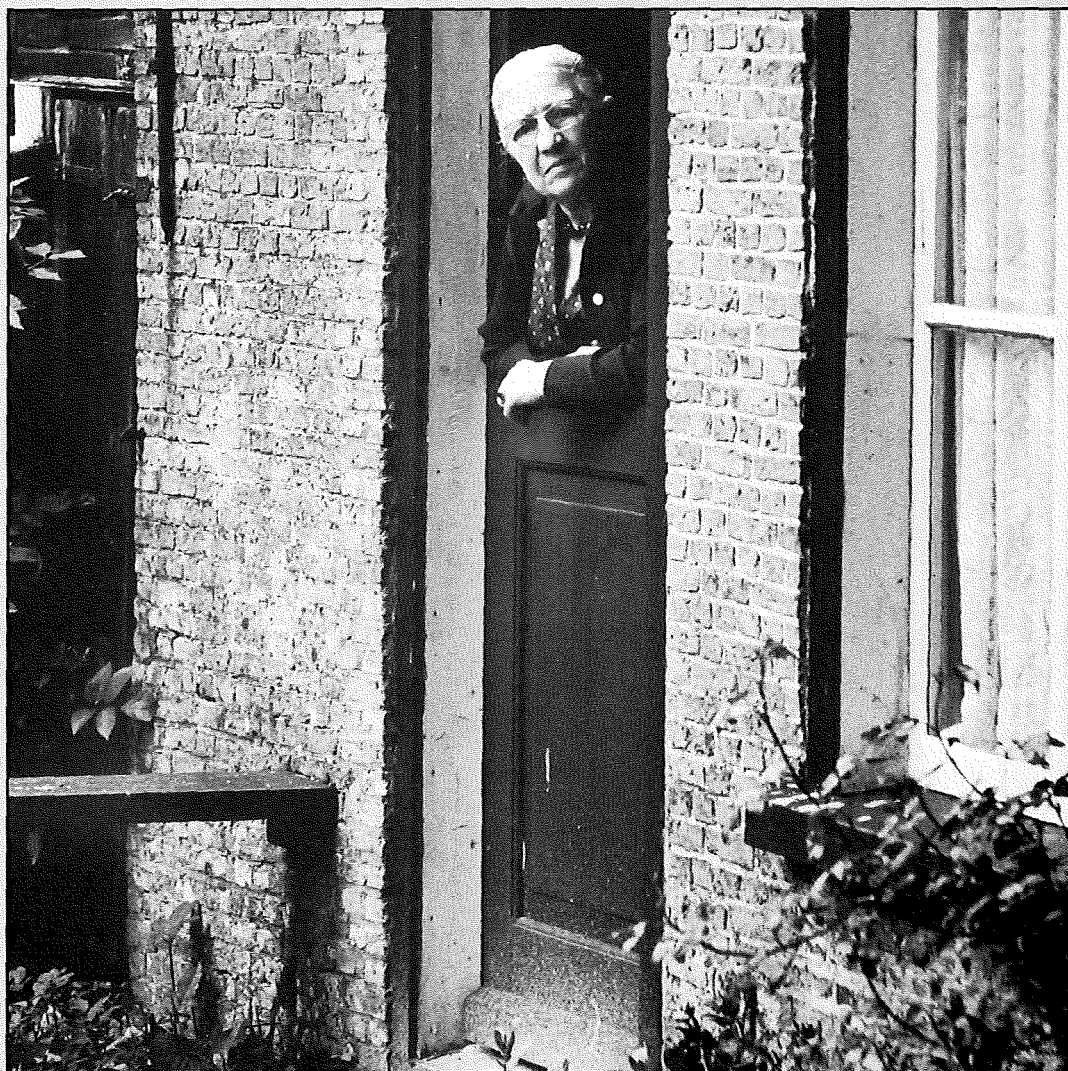
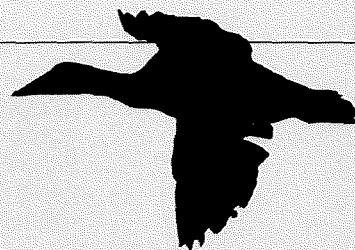
De *discussiedag op 24 februari 1984*, waar de voorlopige versie van dit rapport besproken werd, en de vele schriftelijke en mondelinge *reacties* die de commissie ontving bevestigen dit, maar bevestigen ook dat het aan optimale voorlichting en educatie schort.

De commissie heeft naar aanleiding van

al die reacties het rapport herschreven en haar aanbevelingen aangepast.

Als het gaat om het wadden-
gebied zijn er heel veel betrokkenen
en belanghebbenden die geraakt
worden door veranderingen in het
gebied of die zelf veranderingen
veroorzaken. Zij hebben recht op in-
formatie en zullen vanuit een oog-
punt van beheer geïnformeerd moe-
ten worden. Die informatie moet zijn
afgestemd op de ontvanger. Dat be-
tekent dat er veel diversiteit moet
zijn in de informatie-overdracht: in
de voorlichting en educatie.

Het waddengebied is een natuurgebied van internationale waarde en Nederland draagt de verantwoordelijkheid voor een groot deel van dat gebied. Het waddengebied is ook een gebied waar veel mensen wonen, werken en recreëren en waarbij veel mensen zich betrokken voelen.

Veranderingen in het waddengebied zullen — afhankelijk van de aard en omvang van die veranderingen — bepaalde groepen van de hierboven genoemde mensen raken. Omgekeerd zullen activiteiten van bepaalde groepen veranderingen in het gebied teweeg kunnen brengen, waartegen weer andere groepen — uit betrokkenheid met het gebied — in het geweer kunnen komen. De oorzaak en de mate van het betrokken of belanghebbend zijn zal per persoon en per groep sterk variëren. Immers, een campinghouder van Ameland is heel anders betrokken bij het waddengebied dan een schelpenvisser; een onderwijzer anders dan een recreant en een boer weer anders dan een natuurbeschermer.

Bewoners, gebruikers of beschermers; zij spelen allemaal een eigen rol in een kwetsbaar en beschermenswaardig-geacht ecosysteem. Hun gedrag onder de noemer "wonen", "werken" of "recreëren", kan gevolgen hebben voor dit systeem. Het is daarom, dat het beheer van het gebied gepaard moet gaan met doelgerichte pogingen om het gedrag, de houding en de kennis van de gebruikers af te stemmen op de doelstellingen van het beheer.

Soortenrijkdom aan informatie

Er kan worden geconstateerd dat heel veel verschillende mensen op zeer uiteenlopende terreinen, in heel verschillende vormen, geïnformeerd willen of moeten worden over eventuele veranderingen voor henzelf of voor het gebied.

Dat heeft consequenties voor de inhoud en de verpakking van de informatie: deze zal even divers zijn als de groepen mensen waar die informatie voor bestemd is (de doelgroepen*). De soortenrijkdom van het waddengebied zet zich als het ware door in de voorlichting en educatie die in dat kader plaats vindt.

* In dit rapport zijn geen verfijnde opsplitsingen gemaakt van groepen mensen, met ieder hun verschillende belangen en betrok-

kenheid en dus ook verschillende voorlichtingsvragen.

De commissie is wel van mening dat het goed zou zijn als een dergelijke indeling van doelgroepen en hun kenmerken in de toekomst tot stand zou komen.

Het is nodig om onderscheid te maken tussen voorlichting en educatie. In de praktijk blijken organisatiestructuren — vooral bij de overheid — ook op dat onderscheid te zijn afgestemd.

NATUURMONUMENT DE BOSCHPLAAT

TOEGANGSREGELS

- BLOEMEN, PLANTEN OF STRUKKEN NIET PLUKKEN, UITGRAVEN OF BESCHADIGEN.
- HONDEN AAN DE LUUN.
- GEEN TOEGANG MET EEN PAARD, BESPANNEN WAGEN, MOTORVOERTUIG EN BROMFIETS ART. 44b W.V.B.
- VOGELS NIET VERSTOREN.
- GEDURENDE HET BROEDSEIZOEN GEEN TOEGANG BINNEN HET MET BORDEN AANGEGEVEN TERREIN.

HINWEIS

- VERBODEN HET BROEDSEIZOEN VAN VOGELS VERSTOREN OF BESCHADIGEN.
- HONDEN AAN DE LUUN.
- NIET TOEGANG MET EEN PAARD, BESPANNEN WAGEN, MOTORVOERTUIG EN BROMFIETS.
- VERBODEN HET BROEDSEIZOEN VAN VOGELS VERSTOREN OF BESCHADIGEN.
- NIET TOEGANG BINNEN HET MET BORDEN AANGEGEVEN TERREIN.

NOTICE

- DURING THE BIRD BREEDING SEASON DO NOT DISTURB OR DAMAGE BIRD NESTS OR EGGS.
- DO NOT FEED THE BIRDS.
- NO ENTRY WITH HORSES, CARRIAGES, MOTOR VEHICLES OR MOTORCYCLES.
- DO NOT ENTER THE AREA MARKED BY SIGNS DURING THE BREEDING SEASON.

Educatie is een verzamelbegrip voor vorming, scholing en onderwijs: het wordt wel gedefinieerd als "het scheppen van activiteiten en situaties met de uitdrukkelijke bedoeling om leerprocessen mogelijk te maken" of "het opzettelijk organiseren van leermogelijkheden" (vgl. Sanneke Bolhuis, pag. 40 e.v.).

Het begrip *voorlichting* is specifiek en beperkter van inhoud: het wordt wel gebruikt in de betekenis van "het overdragen van informatie aan mensen in de hoop dat die mensen met behulp van de geboden informatie tot een weloverwogen mening of besluit komen" (vgl. C. M. J. van Woerkum, 1982, pag. 5 e.v.).

Onderscheid tussen voorlichting en educatie

Hoewel theoretische definiëringen het onderscheid tussen voorlichting en educatie vrij duidelijk aan kunnen geven, blijkt dat in de praktijk toch moeilijker te zijn.

Vooraf bij de overheid, waar natuur- en milieueducatie onder andere departementen of afdelingen valt dan de voorlichting op dat terrein, bestaat — mede om territoriale redenen — behoefte aan scherpe scheidingen. Uit praktische overwegingen volgt de commissie die behoefte en wordt in dit rapport onderscheid gemaakt tussen voorlichtende en educatieve organisaties en activiteiten, zij het met de aantekening dat voorlichtende en educatieve activiteiten vaak in elkaar overlopen en sommige organisaties zich met beide bezig houden.

Educatieve activiteiten in het waddengebied richten zich vooral op het procesmatige: op het op langere termijn bewerkstelligen van een mentaliteits- en gedragsverandering ten gunste van behoud en beheer van het waddengebied. Het werkveld wordt voornamelijk bepaald door onderwijs, bezoekerscentra, natuur-historische musea en het vrijwilligerswerk van natuur- en milieuorganisaties.

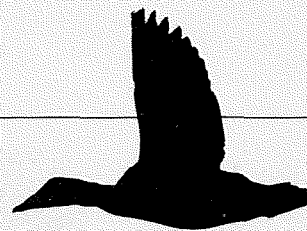
De rol van de overheid is voornamelijk voorwaardenscheppend.

Voorlichtende activiteiten in het waddengebied richten zich vooral op het duidelijk maken van overheidsbeleid en regelgeving, van belangen van groepen gebruikers en van het belang van behoud en beheer van natuurlijke waarden. Het gaat daarbij om informatie-

overdracht met betrekking tot feiten en meningen en de ondersteuning en openbaarmaking daarvan.

Dat betreft concreet beleid en concrete beleidsmaatregelen of gewenst beleid en gewenste beleidsmaatregelen. Het werkveld wordt bepaald door overheden en overheidsdiensten, economisch belanghebbenden en de particuliere natuur- en milieubescherming. De rol van de overheid is zowel actief als ondersteunend en voorwaardenscheppend.

Het waddenzeebeleid — gebaseerd op de pkb — is het handvat voor regulering van de gebruiksfunctie van het beleid. De totstandkoming van dat beleid, de aanvaarding en uitvoering daarvan, geven verschillende momenten aan waarop mensen geïnformeerd willen of moeten worden. Voorlichting levert aan die mensen informatie en educatie draagt er toe bij dat zij zich bewust zijn van de situatie.

De overheid is hoofdbeheerder van het waddengebied. Uit dien hoofde reguleert zij de gebruiksfunctie. Dat gebeurt aan de hand van een waddenzeebeleid, waarvan de uitgangspunten zijn vastgelegd in de pkb Waddenzee. Door dit gegeven wordt de relatie van voorlichting en educatie met betrekking tot het waddenzeebeleid in belangrijke mate gekarakteriseerd.

Vanuit het gezichtsveld van belanghebbenden en betrokkenen is het van belang een mening te kunnen geven over het door hen gewenste beleid, maar ook om te weten wat het beleid of de beleidsplannen van de overheid zijn.

De totstandkoming van het beleid is gebonden aan diverse wettelijke regels en procedures. Verduidelijking van die regels, dan wel voorlichting in dienst van de inspraak, vraagt aandacht. Door de veelheid van wetten en verordeningen die voor het waddengebied gelden en de vele ministeries, provincies en gemeenten die daar mee te maken hebben, is voor velen niet (meer) duidelijk waar en hoe zij hun meningen en ideeën kunnen inbrengen en wat er daarna mee gebeurt. Ook ontbreekt vaak het gevoel dat een inspraakmogelijkheid ook reëel is. Bij wijzigingen in beheersmaatregelen blijken vele bewoners/aanwonenden zich daarbij betrokken te voelen. Daar waar nu veel weerstanden tegen veranderingen de boventoon voeren, verdient het overweging om na te gaan of maatregelen in de ogen van de bevolking nuttig zijn. In ieder geval dienen de bewoners zorgvuldig te worden geïnformeerd over het hoe en waarom van bepaalde maatregelen. Het vertrouwen in de inspraakmogelijkheden dient door middel van een zorgvuldige benadering door de overheid aan de bewoners en gebruikers te worden vergroot.

Bij de beleidsvoorbereiding moet ook worden nagegaan hoe de gebruikers de gebruikssituatie ervaren en in hoeverre het maatschappelijk draagvlak kan worden versterkt. Het bestaan van een dergelijke basis wordt door deskundigen van belang geacht. De voormalige Staatssecretaris van Milieuhygiëne, mevrouw I. Lambers-Hacquebard stelt in dit verband het volgende: "Voorlichting en educatie zijn ook van belang, omdat je voor overheidsmaatregelen en dergelijke een maatschappelijke acceptatiegraad nodig hebt, die kun je in ons systeem niet afdwin-

gen, je kunt er wel naar toe groeien." (in: J. C. T. Alles, red., 1983, pag. 14).

Voorlichting en educatie zijn onmisbare elementen van inspraakprocessen. Educatie draagt er toe bij, dat mensen zich bewust worden van een situatie en van hun positie en mogelijkheden in die situatie. Voorlichting levert de mensen de informatie die nodig is om over concrete zaken een mening te vormen en een besluit te nemen.

Is een bepaald beleid eenmaal aanvaard dan is het vervolgens van belang dat aandacht wordt besteed aan de voorlichting over dat beleid.

Veel belanghebbenden en betrokkenen geven blijk van onzekerheid of van te weinig geïnformeerd zijn over het aanvaarde beleid.

Dienstverlenende voorlichting (uitleg geven) en ondersteunende voorlichting (stimuleren van de realisatie van het beleid) vragen dus evenzo aandacht.

Openbaar maken alleen van aanvaard beleid is, gezien de vele op het waddengebied betrekking hebbende beleidsbelissingen, niet (meer) voldoende. Daar komt nog bij dat voor veel betrokkenen de afstand tot de overheid ("Den Haag"), de provincies en de gemeenten te groot is.

Voor de voorlichting vanuit "Den Haag" is het dan ook zeer gewenst, indien mogelijk, optimaal gebruik te maken van intermediaire kaders (lagere overheden, rijksdiensten en de eigen belangenorganisaties van bewoners en gebruikers).

De uitvoering van het beleid, het beheer van het waddengebied, is evenzo een hoofdpunt waar belanghebbenden en betrokkenen mee geconfronteerd worden. Er worden terreinen afgesloten, bepaalde activiteiten worden afgeremd, vergunningen worden verleend en ingetrokken, toezichthouders/opzichters zijn actief in het gebied enz.

Bekend zijn de weerstanden tegen (veranderingen in) een bepaald beheer. Belanghebbenden en betrokkenen vragen zich af op welke beleidsbeslissing beheersmaatregelen zijn gebaseerd en of deze maatregelen wel de beoogde effecten hebben.

Voorlichting over het gevoerde en te voeren beheer (in een bepaald gebied), alsmede over de (bereikbaarheid van) verantwoordelijke instanties en instellingen vraagt de aandacht.

Regelgeving en het aanbrengen van materiële voorzieningen zullen méér effect hebben naarmate ze intensiever gesteund worden door voorlichtende activiteiten, gericht op degenen die in enige rol met die maatregelen en voorzieningen geconfronteerd worden.

Als deze betrokkenen geïnteresseerd en geïnformeerd zijn, worden fouten tijdig gesignaleerd, kunnen maatregelen flexibel aan nieuwe situaties worden aangepast en kunnen onnodige weerstanden bij doelgroepen worden voorkomen.

Naast beleid en beheer is de *waarde van het waddengebied* een continu aandachtspunt voor voorlichting en educatie.

De kwaliteit van water, bodem en lucht, de leefgemeenschap van planten en dieren en de invloed van de mens bepalen die waarde.

Belanghebbenden en betrokkenen hebben daarover vaak verschillende meningen, met name veelal toegespitst op de verschillende inschattingen ten aanzien van de effecten van menselijk ingrijpen. De uitgestrektheid en de complexiteit van het waddengebied maken dat kennis over en inzicht in de waarden vaak fragmentarisch aanwezig zijn. Niet in de laatste plaats geldt dat voor veel bezoekers van het gebied. Het waddengebied wordt wel het best onderzochte natuurgebied ter wereld genoemd. Die uitgebreide kennis vraagt om meer bekendheid. Hierbij gaat het om kennis over en inzicht in de waarden, maar ook over de effecten van menselijke activiteiten. Daarbij dient gestimuleerd te worden dat mensen hun houding ten opzichte van het waddengebied bepalen en handlingsperspectieven krijgen aangereikt.

Voorlichting gaat hier over in educatie.

Deze voorlichting en educatie met betrekking tot het waddengebied is niet alleen relevant voor bijvoorbeeld onderwijs of bezoekers. Ook veel bewoners en gebruikers dat wil zeggen belanghebbenden en betrokkenen dienen in de gelegenheid gesteld te worden ter zake meer feiten, achtergronden en ervaringen op te doen. Dat ten aanzien van ook deze voorlichting en de educatie een verfijnde uitwerking noodzakelijk is naar groepen, niveaus, methoden en werkvormen, is zonder meer een feit. Zeker ook speelt daarbij het vertrouwen dat de voorlichter/educatief werker geniet, een essentiële rol.

De kloof tussen denken en doen

In dit verband moet gewezen worden op de kloof tussen milieu-bewust zijn en handelen. In de loop van de afgelopen tien jaar is er, ook in Nederland, enig sociaal-wetenschappelijk onderzoek gedaan op het gebied van milieuvorlichting en -educatie. (vgl. P. Ester, red., 1979).

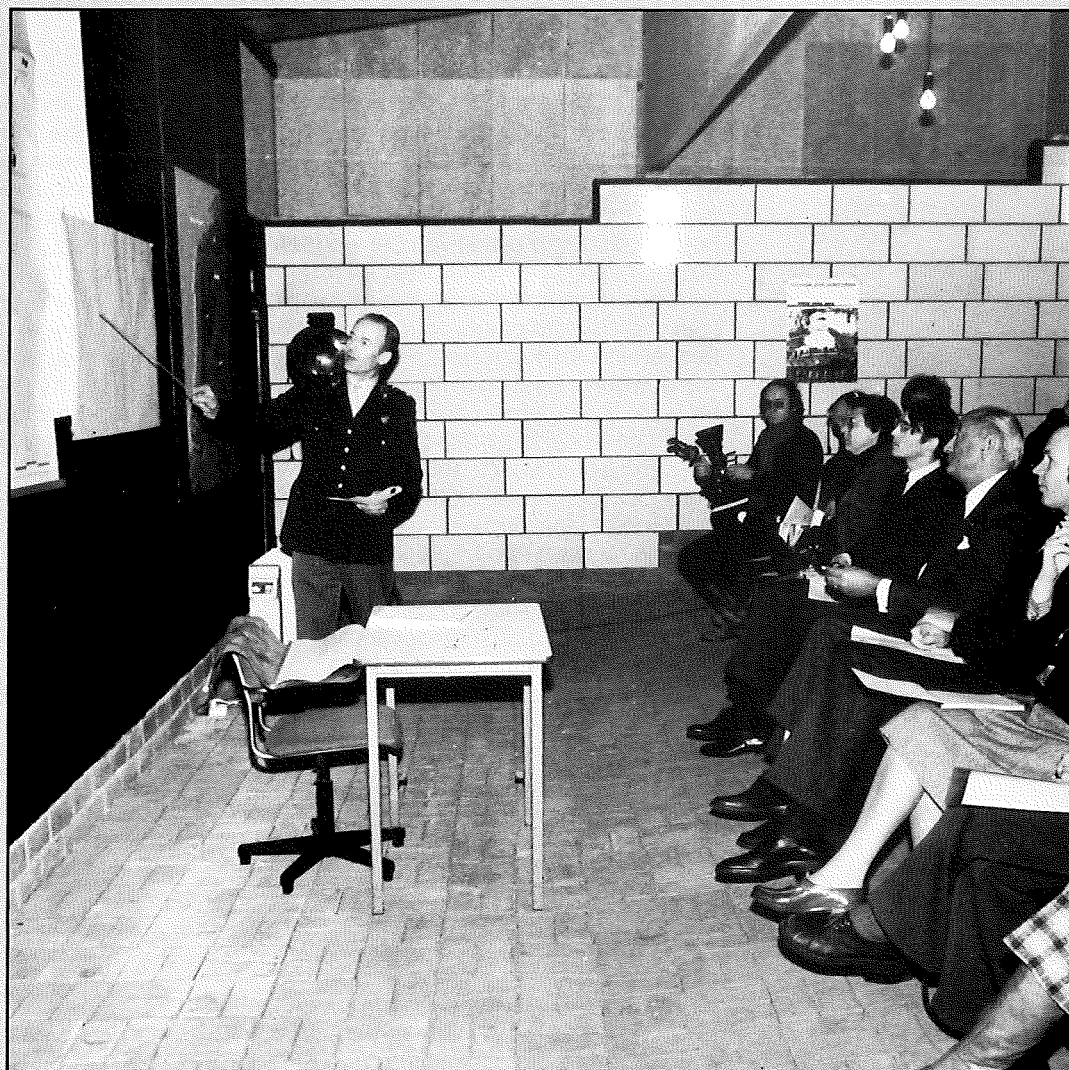
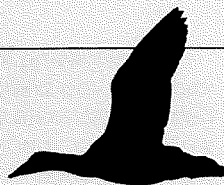
Uit veel onderzoek blijkt dat processen van voorlichting en educatie veelal gericht zijn op het vergroten van kennis, op bewustwording van een bepaalde problematiek en op het aanbrengen van een houding.

Deze kennis, bewustheid van een situatie en houding leiden niet zonder meer tot een bepaald gedrag; er kan een grote discrepantie zijn tussen milieukennis en milieubesef enerzijds en milieugedrag anderzijds. Deze kloof kan technisch worden verkleind door doelgroepgericht te werken en door aan te sluiten bij haalbare gedragsalternatieven van mensen in hun concrete woon-, werk-, en leefsituatie (vgl. I. Ajzen en M. Fischbein, 1980). Deze auteurs hanteren een interessante, ook in de milieuvorlichting gebruikte theorie over de relatie tussen kennis, houding en gedrag.

Zeker is dat voorlichting en educatie niet gezien mogen worden als wondermiddelen om gedrag te bewerkstelligen; voorlichting en educatie moeten passen in een beleid waarin ook andere middelen (waaronder regelgeving en controle) een plaats hebben.

De overheid heeft met betrekking tot voorlichting en educatie inzake het waddengebied een belangrijke positie, zowel als beheerder als bestuurder. Dat kan tegenstrijdigheden opleveren. "De" overheid bestaat trouwens niet; het is een complex geheel van overheden, diensten, instellingen en structuren.

De overheid heeft met betrekking tot voorlichting en educatie inzake het waddengebied een belangrijke positie. Deze berust primair op de Wet Openbaarheid van Bestuur, op grond waarvan voor de overheid, naast een passieve informatieplicht, ook een actieve informatieplicht bestaat. Vooral deze actieve informatieplicht is van belang omdat daarop de verplichting van informatievoorziening berust over beleid en uitvoering door de overheid die dit beleid rechtstreeks aangaat.

De overheid verkeert overigens ook in een wat paradoxale situatie. Enerzijds is zij de beheerder van het waddengebied en zal zij er zo waarde aan hechten bij de bewoners en gebruikers van het gebied begrip, zo mogelijk zelfs positieve waardering, te creëren voor haar optreden. Dit kan onder meer gebeuren met behulp van voorlichting en educatie, al worden deze begrippen in dit geval ingekleurd met elementen van reclame en public relations. Anderzijds dient de overheid naar de mening van de raad de mondigheid van de burgers te bevorderen en vanuit deze doelstelling zou zij de burger juist moeten stimuleren tot een kritisch weerwoord, tot het bedenken van alternatieven. Op termijn gezien heeft deze benadering ongetwijfeld voordelen. Investeren van tijd en geld in het bevorderen van de mondigheid van de burgers kan leiden tot bezuinigingen elders. Is het immers niet zo dat nu nog veel tijd en geld besteed moet worden aan het "recht trekken" en toelichten van situaties waarin veel weerstanden zijn ontstaan door een slechte voorlichting over het beleid?

Het zou overigens onjuist zijn voetstoots aan te nemen dat de overheid de eerstgenoemde positie zal innemen, en wel om twee redenen.

In de eerste plaats vormt "de" overheid geen eenvoudig homogeen systeem, dat slechts één boodschap uitdraagt. "De" overheid die zich met het waddengebied bezig houdt, vormt een heterogeen, uitermate complex geheel van departementen, interdepartementale structuren, provinciale diensten, gemeenten enz. en tot op zekere hoogte is de inhoud van voorlichting en educatie net zo gevarieerd als het netwerk aan elementen en contacten.

Ten tweede heeft de overheid niet het alleenrecht als het om voorlichting en educatie gaat: ook het bedrijfsleven en tal van par-

ticuliere instellingen zijn betrokken bij (voorlichting en educatie met betrekking tot) het waddengebied.

Deze particuliere organisaties en bedrijven hebben eigen verantwoordelijkheden en belangen, ze dragen hun eigen boodschap uit. Die boodschap zal soms in de lijn liggen van het beleid van de overheid, soms ook uiting geven aan kritiek op dit beleid. Deze kritische functie is belangrijk en dient naar het oordeel van de raad door de overheid te worden gerespecteerd.

Educatie betekent voor de over-
heid vooral een voorwaardenschep-
pende taak. Daarnaast valt er nog
een beperkte taak aan te geven met
betrekking tot interne training en
vorming van bestuurders en amb-
tenaren.

Educatie met betrekking tot het wadden-gebied ("het opzettelijk organiseren van leer-mogelijkheden", hoofdstuk 7) is van groot belang.

Vorming, scholing en onderwijs zijn activiteiten die onverbrekkelijk verbonden zijn met het nastreven van het doel dat mensen zich bewust worden van hun omgeving, van hun positie daarin, alsmede leren hoe zij daar-in kunnen handelen.

Educatieve programma's voor bewo-ners, gebruikers en bezoekers zijn dan ook noodzakelijk. De overheid heeft hierbij voorts belang, omdat door educatieve programma's een draagvlak kan ontstaan, waarmee ener-zijds het overheidsbeleid kan worden gevoed en waarmee anderzijds maatregelen kunnen worden gebaseerd op voldoende maatschap-pelijke steun.

In de uitvoering van de educatie heeft de overheid echter een beperkte taak. Waar het bij educatie gaat om leer- en vormingsproces-sen, dient er sprake te zijn van een niet te grote afstand en van voldoende vertrouwen tussen organisatoren / uitvoerders van educa-tieve activiteiten en deelnemers.

De taak van de overheid dient zich met betrekking tot educatie ten behoeve van bewoners, gebruikers en bezoekers derhalve te beperken tot een *voorwaardenscheppende taak*. Door feitelijke informatie te verstrekken over het overheidsbeleid, door financiële mid-delen ter beschikking te stellen, door mee te werken aan overlegsituaties enz. dient deze taak te worden ingevuld.

Voor het waddengebied betekent dit onder meer (mede gebaseerd op de inventari-satie), dat betere voorwaarden geschapen dienen te worden voor educatieve program-ma's ten behoeve van:

- onderwijs, met name in het waddengebied;
- bevolkingsgroepen in kustgemeenten en op eilanden (een meer gerichte benade-ring, liefst toegespitst op de plaatselijke situatie en/of aard van de groep);
- raadsleden en bestuurders van het wad-dengebied;
- recreanten / recreatieondernemers;
- vrijwilligers en anderen, die door middel van voorlichting en educatie gedrag willen stimuleren dat rekening houdt met de natuurlijke waarden van het gebied.

Zie ook de literatuurlijst in bijlage 5.

Naast deze voorwaardenscheppende taak van de overheid valt een interne uitvoe-ringstaak aan te geven. Ook uit de inventari-satie blijkt dat zeer weinig tot géén aandacht wordt besteed aan wat genoemd kan worden de "interne training en vorming".

Het is van essentieel belang dat bestuur-ders en ambtenaren die betrokken zijn bij met name beleidsvoorbereiding en -uitvoering, zich bewust worden van de mogelijke effec-ten van de beleidsplannen bij de bevolking, leren de voorlichtingsaspecten tijdig te inte-greren in de beleidsplannen en weten hoe te anticiperen op vragen en weerstanden.

Vanuit het recente verleden zijn diverse voorbeelden aan te geven waar op ambtelijk / bestuurlijk niveau de presentatie van voor-lichting over overheidsplannen weinig suc-cesvol kan worden genoemd (zie ook gegevens uit het ISB-onderzoek, juni 1982).

Een aandachtspunt is op dit punt tenslot-te ook de interne communicatie binnen over-heden: indien een ministerie of een over-heidsdienst een bepaald beleid aankondigt is het van wezenlijk belang dat bijvoorbeeld de vertegenwoordigers van dat ministerie of die dienst, maar ook andere ambtelijke vertegen-woordigers die op plaatselijk / regionaal niveau werkzaam zijn, hiervan tijdig op de hoogte zijn en dit beleid kunnen toelichten en verklaren.

Tijdens de verschillende beleidsfases zal tijdig en effectief voorgelicht moeten worden. Daarbij is tweerichtingverkeer van belang. Naast verschillende eigen voorlichtingstaken heeft de overheid ook een voorwaardenscheppende taak ten aanzien van voorlichtingsactiviteiten van anderen.

De opvattingen over overheidsvoorlichting en de methodologie zoals die daarbij door de overheid gehanteerd wordt, is in ontwikkeling.

Dit jaar is het *rapport van de Werkgroep Heroerverweging Voorlichting Rijksoverheid* gereed gekomen en zal in de Tweede Kamer besproken worden. De maatregelen die daarin bepleit worden, zullen zeker ook hun weerslag hebben op de overheidsvoorlichting met betrekking tot het waddenzeebeleid. Toch zal — door de specifieke en complexe problematiek van het gebied — die voorlichting ook haar eigen eisen stellen. Zo zal door het cumulatieve effect van vervuiling en verstoring in het waddengebied en het feit dat sommige activiteiten alleen een risicofactor inhouden, de zin van sommige maatregelen soms moeilijk over te brengen zijn. De voorlichting c.q. voorlichtingsmethodieken zullen die samenhang steeds duidelijk moeten maken.

De positie van de kust- en eilandbewoners en "kleinschalige" gebruikers van het waddengebied vraagt ook om specifieke aandacht. Hoewel er veel informatie over het gebied en het beleid beschikbaar is, blijken zij zich toch vaak onvoldoende voorgelicht te voelen.

Tweerichtingverkeer

De overheid, i.c. het hele complex van overheden en overheidsdiensten, geeft voorlichting, maar ontvangt die ook. Bovendien bestaan er binnen het overheids-circuit netwerken van informatiestromen. De inhoud van de informatie is meestal gekoppeld aan beleid, maar ook zal er behoefte zijn aan informatie over voorlichtingstechnische zaken (methodieken, verspreidingsmogelijkheden, materialen enz.) en over instanties en structuren ("wegwijs in waddenland").

Het is belangrijk voor de overheid om belanghebbenden en betrokkenen te bereiken. Omgekeerd is het even belangrijk dat deze beide groepen de juiste instantie op het juiste moment te pakken kunnen krijgen om hun vragen en eigen informatie kwijt te kunnen.

Soorten voorlichting

Er bestaan veel verschillende vormen van voorlichting en er zijn eveneens verschillende indelingen mogelijk in categorieën. Het hierboven beschreven tweerichtingverkeer

past in wat door de overheid wel betiteld wordt als "dienstverlenende voorlichting", namelijk de voorlichting die uitleg geeft aan burgers over regelgeving. Daarnaast wordt dan onderscheid gemaakt tussen "openbaarsheidsvoorlichting", "voorlichting gericht op inspraak" en "voorlichting als instrument om aanvaard beleid te effectueren".

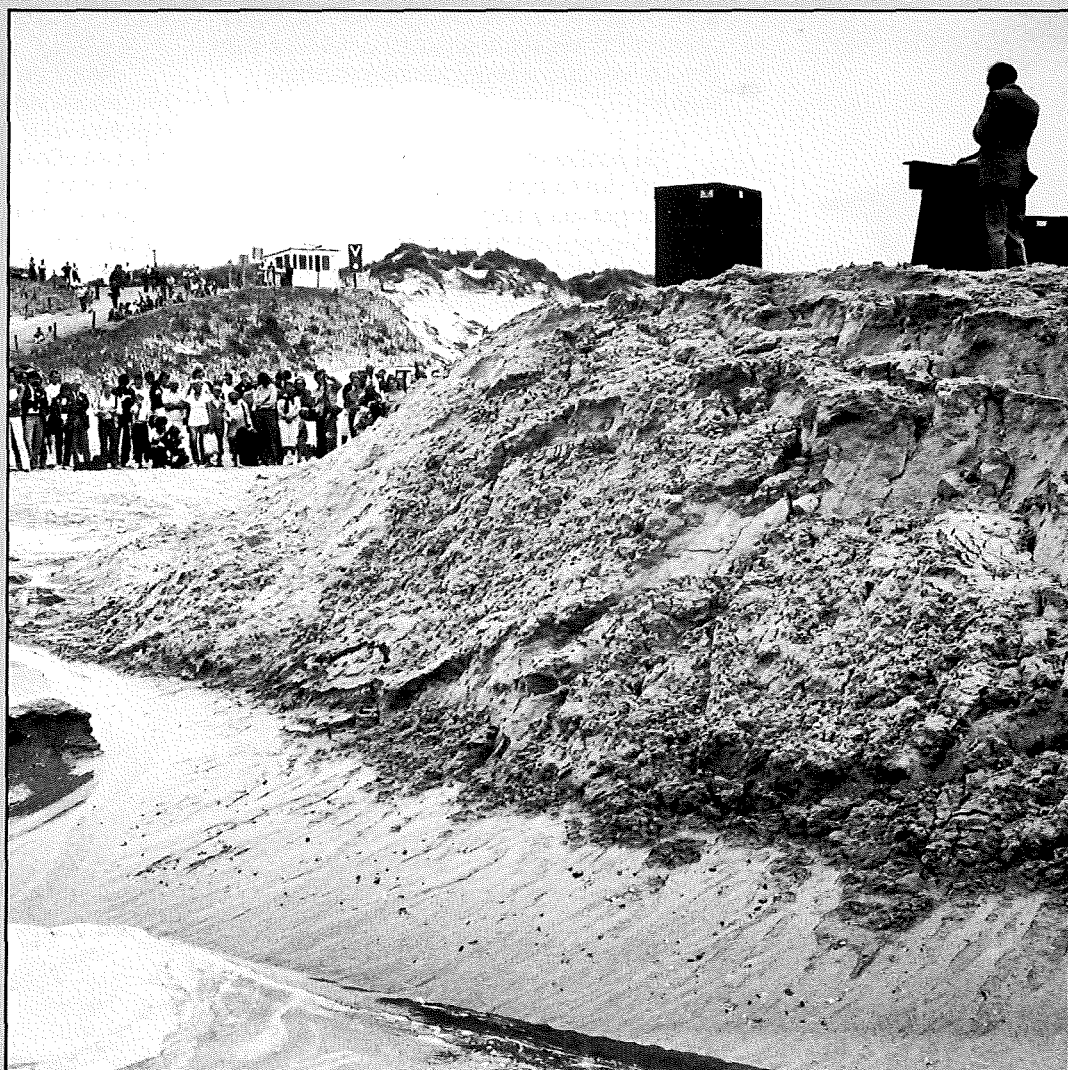
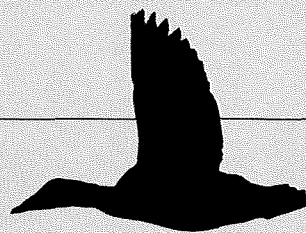
Aan overheidsvoorlichting zal soms ook nog een "public relations"-functie worden toegekend.

Al deze vormen van voorlichting zullen tijdens de verschillende stadia van beleidsvoorbereiding, -vorming, -uitvoering, en bijstelling tijdig en effectief moeten plaatsvinden. Bij het waddenzeegebied houdt dat in, dat alle betrokken overheden en overheidsinstanties niet alleen hun beleid, maar ook hun voorlichting op elkaar af moeten stemmen.

Naast de eigen — belangrijke — taak op het gebied van voorlichting, heeft de overheid ook een *voorwaardenscheppende taak* ten aanzien van voorlichting door anderen. Die voorlichting kan plaats vinden vanuit intermediaire kaders voor (voorlichting in het verlengde van) de overheidsvoorlichting, maar ook geschieden met het oog op inspraakmogelijkheden c.q. verbreding van het maatschappelijk draagvlak voor acceptatie van beleid en beleidsmaatregelen.

Er zijn 11 departementen, 3 provincies en 28 gemeenten plus nog tientallen overheidsdiensten en instanties die te maken hebben met het waddenzeegebied. Daarom is er een bestuursstructuur met een coördinerend minister ingesteld. De voorlichting is echter niet via zo'n structuur gecoördineerd en blijkens onderzoek en ervaringen van de commissie is dat wel nodig.

Met de instelling van de Interdepartementale Waddenzeecommissie, het Coördinatiecollege Waddengebied en de Voorlopige Waddenadviesraad is een structuur aangebracht, die ertoe moet leiden dat het beleid met betrekking tot de Waddenzee van de 11 departementen, 3 provincies en 28 gemeenten (en tientallen overheidsdiensten en instanties) op elkaar wordt afgestemd. Deze structuur is echter een bestuursstructuur en geen voorlichtings- of educatiestructuur. Dat betekent dat de voorlichting en educatie die door al die verschillende "beleidseenheden" gegeven wordt of gegeven zou moeten worden, grotendeels plaats vindt als een soort "afgeleide" van het inhoudelijke beleid. Bovendien bevorderen de veelheid aan regels, die door die beleids"eenheden" worden uitgevaardigd en de diversiteit van de belangen die in het geding zijn, chaos in het verkeer van zenders en ontvangers van voorlichtingsboodschappen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er bij de bewoners en gebruikers van het waddengebied veel verwarring bestaat over het beleid met betrekking tot de Waddenzee en de gevolgen daarvan. Een verwarring die vaak ook op bestuurlijk niveau aanwezig is en waar men zich de laatste jaren steeds meer van bewust is geworden.

In 1982 — na de inspraakprocedure en afronding van de pkb Waddenzee en de Interprovinciale Structuurschets voor het Waddenzeegebied — werd in opdracht van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer een onderzoek verricht door het Instituut voor Sociaal Beleidsonderzoek dat erop gericht was te komen met een wijze van voorlichting over het rijksbeleid inzake de Waddenzee, die op een directe, eenvoudige en ondubbelzinnige manier op korte termijn zou moeten doorklin-

ken bij de plaatselijke bevolking (vooral de eilandbewoners) van het waddengebied.

Bij het onderzoek werd uitgegaan van twee veronderstellingen:

- 1 dat de boodschap duidelijk, ongestoord, onvervormd en zoals bedoeld is overgekomen bij de lagere overheden;
- 2 dat de lagere overheden in hun rol van intermediären in staat zijn de boodschap duidelijk, ongestoord, onvervormd en zoals bedoeld is door te geven.

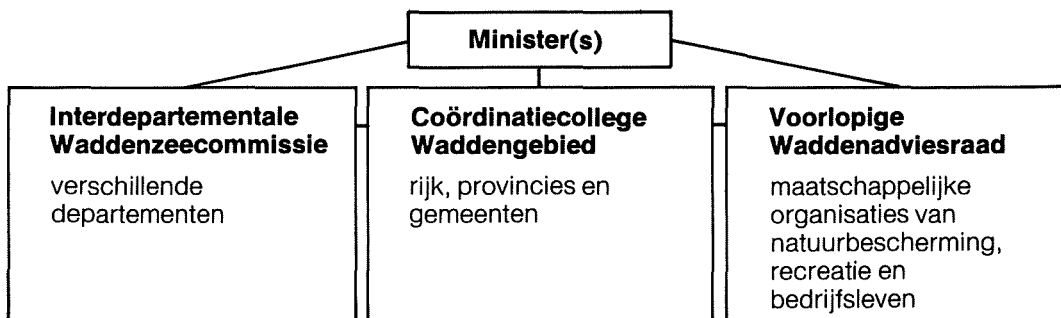
Deze twee veronderstellingen blijken in de praktijk echter niet gehanteerd te kunnen worden. Veel van de problemen komen waarschijnlijk juist voor, omdat er op deze twee punten regelmatig iets mis gaat.

De suggesties die uit dit onderzoek naar voren komen met betrekking tot de gewenste effectievere wijze van voorlichting blijven uiterst summier: de voorlichting moet eenvoudiger zijn; minder, maar frequenter; eenduidiger; meer via intermediaire kaders lopen; bereikbaarder zijn en effectiever verspreid worden.

De onderzoekers spitsen deze zeer algemene en op elk terrein geldende aanbevelingen echter niet toe op het waddengebied, waarmee de praktische waarde van dit onderzoek en de conclusies en aanbevelingen die eruit voortvloeien, gering is.

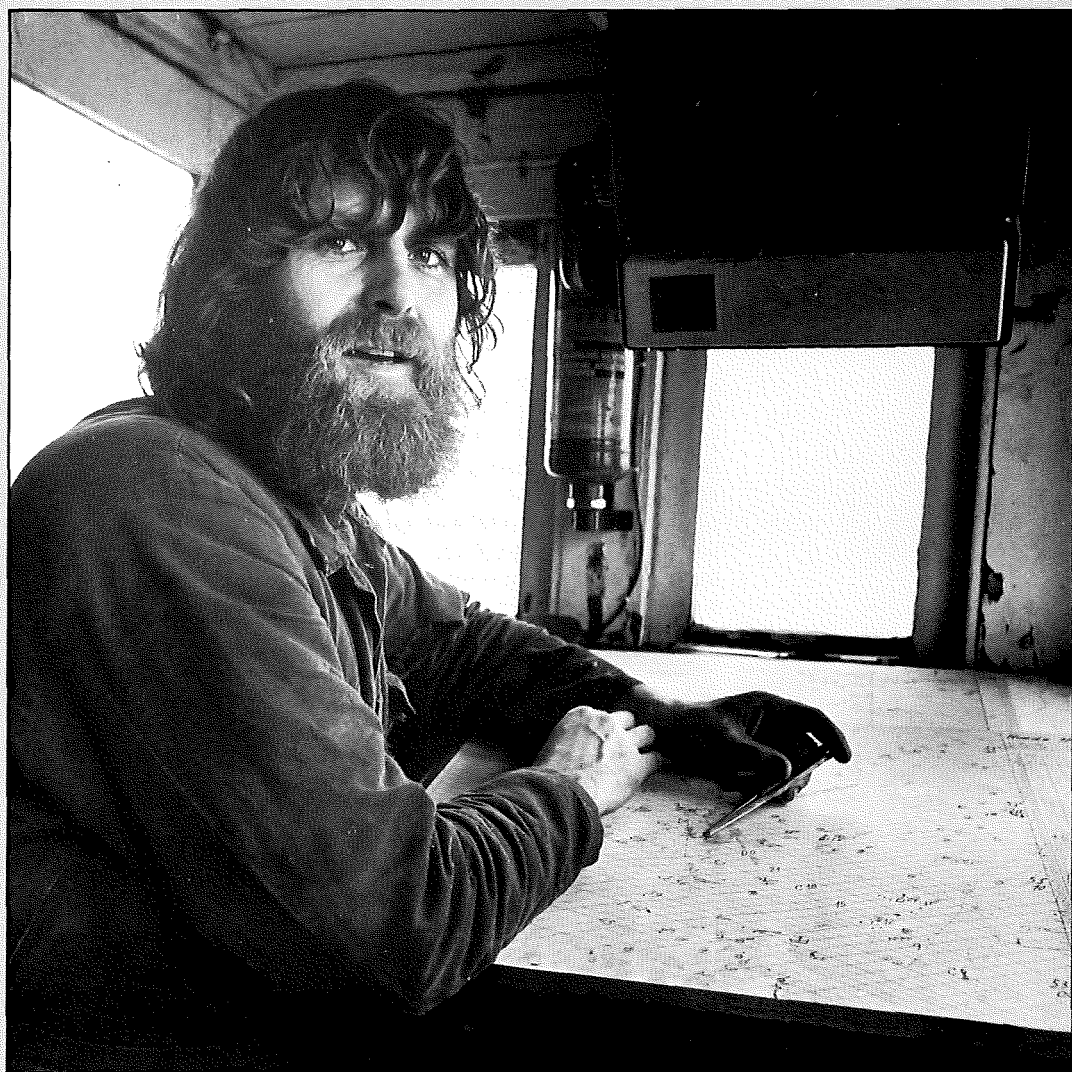
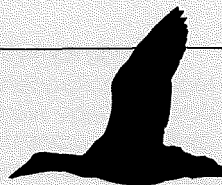
De commissies heeft, met gebruikmaking van deze en andere onderzoeksresultaten* geprobeerd een aantal stappen aan te geven die kunnen leiden tot een effectieve wijze van voorlichting door de overheden en overheidsdiensten of -instanties in het waddengebied.

* zie ook de literatuurlijst in bijlage 5

Als de afstand tussen zender en ontvanger van de voorlichtingsboodschap te groot is, kunnen tussenpersonen worden ingeschakeld die dicht bij de ontvanger zijn en staan. Als zodanig kunnen ambtenaren werkzaam in het waddengebied/op de waddeneilanden, maar ook de belangenorganisaties en natuur- en milieuorganisaties een rol spelen.

Willen de overheden of overheidsinstanties hun voorlichtingsboodschappen goed laten "ontvangen" door groepen mensen waar die boodschappen voor bedoeld zijn, dan zullen zij in veel gevallen goed gebruik kunnen maken van zogenaamde intermediaire kaders.

Immers, als de afstand tussen zender en ontvanger van de voorlichtingsboodschap te groot is, of door de geografische afstand of door het ontbreken van een (vertrouwens)-relatie, kan het beter zijn tussenpersonen in te schakelen die wel dichtbij zitten en wel die vertrouwensrelatie hebben met de gekozen doelgroep.

De rol van tussenpersoon / intermediair kan vervuld worden door lagere overheden en ambtenaren in het veld, maar zeker ook door belangenorganisaties van bewoners en gebruikers van het waddengebied en door organisaties van "betrokkenen", de natuur- en milieubeschermingsorganisaties.

Daar waar deze belangen- of betrokkenenorganisaties er niet zijn of slecht functioneren is het alleszins gerechtvaardigd aan deze organisaties aandacht te besteden en hen zondig te stimuleren.

Zo zullen de *bewoners* gebaat zijn bij de mogelijkheid hun wensen, behoeften en opvattingen kenbaar te maken en hun vragen te stellen aan daartoe geëquipeerde ambtenaren, werkzaam in de eigen gemeente of in het gebied zelf. Daar waar nu na een inspraakprocedure de "Haagse" ambtenaren weer onbereikbaar ver weg zijn, kunnen deze intermediairen continu en dichtbij bereikbaar zijn.

Ook zal een in, of dichtbij het waddengebied gelegen centraal informatiepunt de burger een overzicht kunnen geven van de vele verschillende onderdelen van het waddengebied.

Uiteraard zullen de verschillende intermediairen op elkaar afgestemd moeten opereren en zal in de doorstroming van informatie van en naar "Den Haag" voorzien moeten zijn.

Het "geëquipeerd" zijn van de betrokken ambtenaren is een voorwaarde voor het "duidelijk, ongestoord, onvervormd en zoals bedoeld" overkomen van de boodschap (zie pag. 33, hoofdstuk 12). In dit verband geldt ook een interne educatieve uitvoeringstaak, zoals beschreven in hoofdstuk 10 (Overheid en educatie).

Ten aanzien van de *gebruikers* is de door de commissie verrichte inventarisatie zeer duidelijk. Van een gericht voorlichtingsbeleid, op gebruikersgroepen (militairen, recreatie-ondernemers, vissers enz.) is niet of nauwelijks sprake, laat staan van het inschakelen van vertegenwoordigers van die groepen als intermediairen. Ook geeft de regelmatige constatering in de Voorlopige Waddenadviesraad dat het onderwerp voorlichting bij beheersprogramma's en -plannen zeer onvolledig wordt beschreven, aan dat de voorlichting aan gebruikersgroepen weinig planmatig wordt opgezet. Een vroegtijdige inschakeling van voorlichters bij het opstellen van plannen en van intermediairen bij het uitvoeren van plannen is één van de wensen die uit die conclusies voortkomt.

Waar het ontbreekt aan praktijkgerichte voorlichting, dient in overleg met de belangenorganisaties van bewoners en gebruikers in deze leemte te worden voorzien.

Bezoekers van het waddengebied vormen een geheel andere groep dan de (gedifferentieerde) groepen bewoners en gebruikers hoewel recreatie ook gezien kan worden als een vorm van gebruik.

Voor de zeer heterogene groep van bezoekers zijn vooral voorlichtingsactiviteiten relevant die gericht zijn op regulering van de recreatiedruk in het kader van beheer van het gebied en op natuur- en milieueducatie gericht op de beleving van natuur en natuurlijke waarden van het waddengebied.

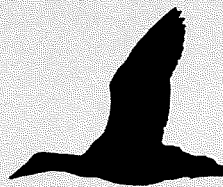
Ook hier kunnen intermediairen gevonden worden bij organisaties die zich richten op recreatie, zoals de ANWB., de watersportbonden, VVV's enz.

Gezien de meestal korte tijd dat men in het waddengebied vertoeft is het een grote opgave de effectiviteit van voorlichtingsactiviteiten te optimaliseren. Een essentiële conclusie, mede op grond van de inventarisatie, mag zijn dat er een duidelijke samenhang gewenst is. Veelal is nu nog onvoldoende duidelijk voor bezoekers waar bijvoorbeeld informatie te verkrijgen is, wie waarvoor verantwoordelijk is, enz.

Bezoekerscentra, musea, terreinbeheerders, recreatieorganisaties, natuur- en milieu-groepen (vrijwilligersprojecten), excursieleiders, VVV's, enz. hebben allen met bezoekers te maken. Per "bezoekerslocatie" is dan ook

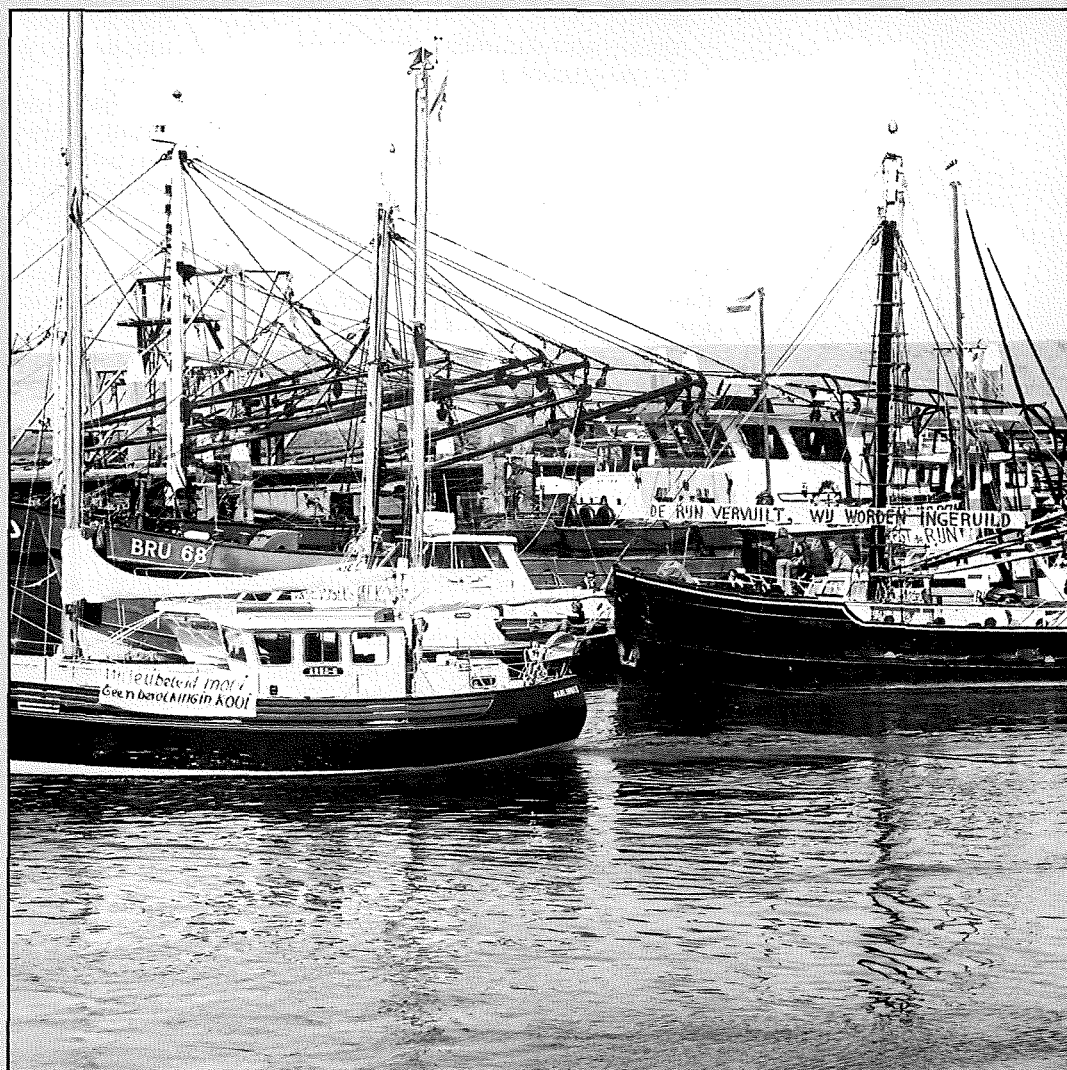
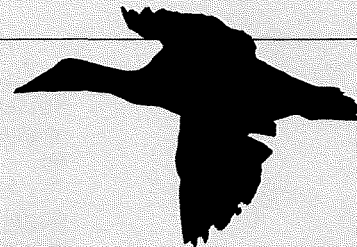
afstemming gewenst. Door een vergrote betrokkenheid van de VVV's en door bijvoorbeeld informatie te verstrekken bij binnenkomst in het gebied (veerboten, sluizen), kan de effectiviteit van de bezoekersvoorlichting worden verbeterd.

Voorts is uitwisseling van ervaring en ideeën tussen verschillende "locaties" zinvol.

Naast de overheden en overheidsdiensten zijn ook particulieren vanuit diverse organisaties, instellingen en bedrijven actief op het terrein van voorlichting en educatie met betrekking tot het waddengebied.

Lang niet voor allemaal geldt dat die voorlichting en educatie primair gericht is op behoud en beheer van het waddengebied (volgens de pkb Waddenzee). Meer samenwerking en kwaliteitsverbetering is gewenst, maar behoud van zelfstandigheid, pluriformiteit en identiteit ook.

In de loop der jaren zijn heel wat groepen van burgers op eigen initiatief activiteiten op het terrein van voorlichting en educatie in relatie met het waddengebied gaan ontplooiën.

Het doel van hun activiteiten kan echter nogal verschillen en hetzelfde geldt voor de schaal en de wijze waarop één en ander plaats vindt. In het algemeen zijn een zestal categorieën te onderscheiden, namelijk:

- belangengroepen van gebruikers (bedrijfsleven, landbouw, visserij, recreatieondernemers enz.);
- belangengroepen van bezoekers (ANWB, watersportbonden);
- particuliere beheerders van natuurterreinen (bijvoorbeeld de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland);
- natuur- en cultuurhistorische musea/bezoekerscentra;
- natuur- en milieubeschermingsorganisaties of groepen;
- onderwijs en wetenschap.

Bij veel van deze groepen niet-overheidsorganisaties is de scheiding tussen voorlichting en educatie vaak moeilijk te maken. In dit hoofdstuk is de nadruk gelegd op voorlichting, terwijl in de beide volgende hoofdstukken (onderwijs en natuur- en milieubeschermingsorganisaties) het accent ligt op educatie.

Wat betreft voorlichting die als doel heeft behoud en beheer van het waddengebied kan gesteld worden dat die doelstelling bij de *belangengroepen van gebruikers en bezoekers* secundair is. Het belang van de beroepsuitoefening of de recreatie staat voorop. In dat verband kan milieubelang ook primair worden. Immers, vissers hebben belang bij schoon water, recreanten bij een schone, mooie omgeving die rijk is aan natuurlijke waarden enz. Uiteraard kunnen mensen vanuit hun belangengroepen verder gaan dan de primaire doelstelling van hun groep. Juist deze mensen zijn zeer geschikt als intermediairen voor doelgroepgerichte voorlichting.

Hoewel de commissie van mening is dat door meer en betere voorlichting over de ontwikkelingen van menselijke activiteiten in het waddengebied en specifieke beroeps- en bedrijfsvoorlichting ook meer begrip voor

elkaars specifieke problemen zal ontstaan en zo uiteindelijk een betere, meer op de praktijk afgestemde beheersvoering uit de bus zal komen, wordt voorlichting — in eigen (economisch) belang — in het kader van dit rapport buiten beschouwing gelaten.

De commissie beschouwt deze vormen van voorlichting als een verantwoordelijkheid van de desbetreffende belangenorganisatie c.q. het bedrijf.

De overheid kan slechts behulpzaam zijn door het scheppen van voorwaarden waaronder dit soort informatie betrokken wordt bij het totale informatiepakket afkomstig van overheids- en niet-overheidsorganisaties. In dat verband zou een centraal informatie- en documentatiepunt, zoals de commissie in haar aanbevelingen heeft opgenomen een functie kunnen hebben.

Meer samenwerking van diverse organisaties van belanghebbenden en betrokkenen, van overheid en niet-overheid, lijkt de commissie zeker zinvol, zij het dat pluriformiteit, herkenbaarheid en identiteit daardoor niet verloren mogen gaan.

Voorgelicht worden is voor de doelgroepen een vertrouwenskwestie. Het moet duidelijk zijn en blijven waar de informatie vandaan komt en met welk doel de informatie wordt gegeven.

Organisaties gericht op de belangen van recreanten en dus ook op bezoekers van het waddengebied, zoals de *ANWB en de watersportbonden*, nemen een aparte plaats in. Naast bewaking van de recreatieve functie van het waddengebied die immers gerelateerd is aan de natuurlijke waarden van het gebied, zijn deze organisaties ook belangenbehartigers van de recreatieconsument. Een zwaartepunt in het werk van deze organisaties ligt dan ook op dienstverlening en informatieverstrekking naar de recreant. Juist op dit punt is goede samenwerking met beheerders en natuur- en milieubeschermingsorganisaties gewenst hetgeen in de praktijk ook al gebeurt.

Bezoekerscentra, musea en andere locaties waar informatieoverdracht aan bezoekers plaats vindt, zouden in het licht van die samenwerking hun aanbod af kunnen stemmen op lokale en algemene beheersituaties. Daarbij zal ook de bezoekersgroep scholieren (veelal in het kader van werk-

weken vertoevend op de eilanden) speciale aandacht vragen.

Zoals gezegd is de verblijftijd van de bezoekers meestal kort; naast de voorlichting "on the spot" dient ook aandacht besteed te worden aan de voorlichting in de thuis-situatie.

Binnen de activiteiten die overheid en particulier initiatief in Nederland uitvoeren ter zake van de algemene natuur- en milieuvoorlichting (en -educatie) zou dan ook méér tijd en geld beschikbaar kunnen worden gesteld ten behoeve van het waddengebied en de daar plaats vindende beroeps- en recreatieve activiteiten.

Beheerders zullen hun voorlichting en educatie vooral uitoefenen in relatie tot terreinbeheer. Een belangrijke doelgroep wordt gevormd door de bezoekers van de terreinen, maar ook door boeren die in of rondom de terreinen hun bedrijf uitoefenen (externe factoren). Tenslotte zullen beheerders belang hebben bij een mentaliteit bij bestuurders en bevolking die tot gevolg heeft dat binnen budgetten voldoende middelen worden vrijgemaakt voor aankoop en beheer van natuurterreinen. De belangrijkste particuliere beheerder is de *Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland*. Deze organisatie werkt samen met andere natuur- en milieubeschermingsorganisaties.

Een aparte plaats wordt ingenomen door de *wetenschappelijke onderzoekers/onderzoeksinstituten*, die zich richten op bewoners en gebruikers van het gebied waar het onderzoek plaats vindt, zodat geen verstoring optreedt en zo nodig medewerking verleend wordt (bijvoorbeeld maaimethoden). Voorts zullen zij aan de resultaten van het onderzoek bekendheid willen geven in de hoop dat het beleid daarop wordt afgestemd.

Ook hier is het voor de geïnformeerde belangrijk om te weten: wie heeft het onderzoek verricht, wie heeft de eventuele conclusies getrokken en in wiens opdracht en met welk doel is dat gebeurd?

Belangrijke onderzoeksinstituten die zich met het (Nederlandse) waddengebied bezighouden zijn het *Rijks Instituut voor Natuurbeheer*, het *Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zeeën*, het *Rijks Instituut voor Zuivering van Afvalwater*, het *Rijksinstituut voor Visserijonderzoek*, *Rijkswaterstaat* en de

Rijks Universiteit Groningen. Daarnaast houden diverse (groepen) wetenschappers van andere universiteiten en onderwijsinstituten zich bezig met het gebied. De "Werkgroep Waddengebied", een groep van wetenschappers uit Nederland, Duitsland en Denemarken heeft veel aandacht besteed aan de overdracht van informatie als resultaat van wetenschappelijk onderzoek in het waddengebied.

Opmerkelijk is dat nauwelijks onderzoek is verricht op het gebied van voorlichting en de effecten daarvan op het gedrag van bewoners, bezoekers en gebruikers.

Naast de vanouds in het gebied aanwezige natuur- en cultuurhistorische musea, die steeds meer een milieu- en cultuurbeschermende boodschap zijn gaan uitdragen, zijn op een aantal locaties bezoekerscentra ontstaan. De oorsprong (en doelstelling) van deze bezoekerscentra is tweërlei: er is in het gebied behoefte aan slecht-weer-accommodatie en activiteiten voor recreanten, maar er is ook de behoefte aanwezig om recreanten te informeren over het gebied zelf, in de hoop dat deze zich bewust worden van de waarde van het gebied en hun gedrag daarop zullen afstemmen.

De dienstverlenende, informerende functie van de VVV's sluit hierop aan.

De huidige bezoekerscentra zijn zo nogal verschillend van opzet. Het *Natuur- en Recreatiecentrum op Texel*, "De Centrale" op *Schiermonnikoog* en de *Zeehonden-crèche in Pieterburen* zijn voorbeelden van centra die zich primair richten op informatie-overdracht ten behoeve van behoud en beheer van het waddengebied, terwijl een centrum als *Expozee in Lauwersoog* in eerste instantie wil laten zien wat de Waterstaat is en doet en daarnaast nog de natuurlijke waarden toont. Het *Zee-aquarium in Delfzijl* is een voorbeeld van een centrum met recreatieve doeleinden, waarbij informatie over flora en fauna van de Waddenzee gegeven wordt. Afhankelijk van de ruimte die de verschillende centra daartoe bieden, werken vrijwilligers en beroepskrachten van natuur- en milieubeschermingsorganisaties mee aan de voorlichting vanuit deze centra.

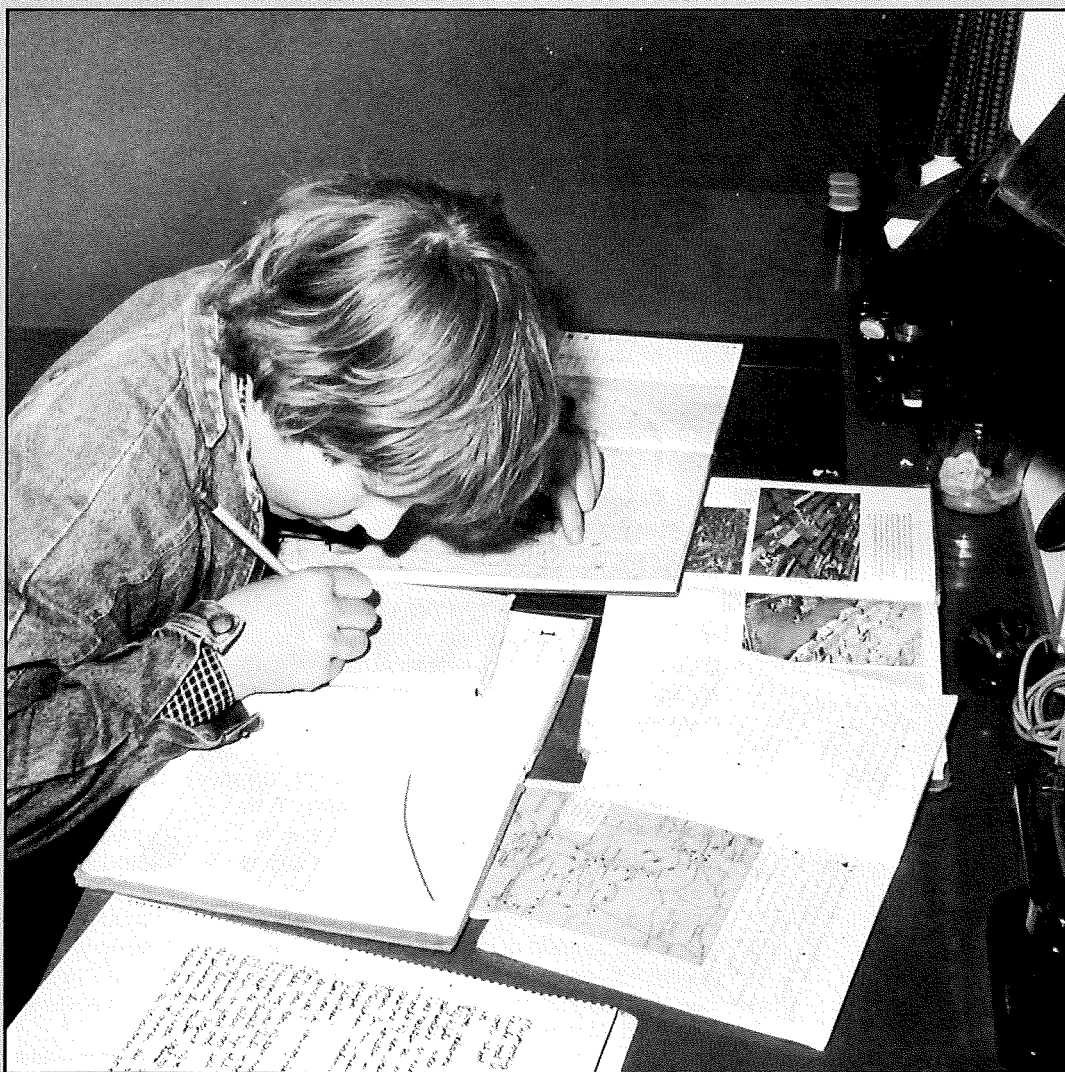
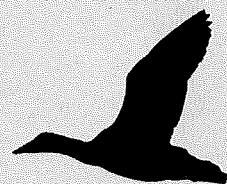
De scheiding tussen overheids- en niet-overheidsorganisaties is bij sommige bezoekerscentra in de praktijk niet zo scherp.

In sommige gevallen draagt de overheid (de gemeente) de eindverantwoordelijkheid,

maar kunnen vrijwilligersgroepen die vanuit zo'n centrum opereren hun eigen werkwijze bepalen. De educatieve functie van bezoekerscentra naar het onderwijs toe is op dit moment sterk afhankelijk van de contacten tussen educatieve medewerkers van de centra en leerkrachten van scholen. Hetzelfde speelt bij de functie ten aanzien van de eigen bevolking.

Ten aanzien van de in dit hoofdstuk beschreven categorieën organisaties geldt algemeen dat voorlichting gericht op de eigen activiteiten c.q. belangen door de commissie buiten beschouwing is gelaten. Deze aard van voorlichting — of dat nu gaat om bedrijfsleven, milieu-organisaties of organisaties ten behoeve van de recreatie — blijft de eigen verantwoordelijkheid van de desbetreffende organisatie of bedrijfstak. De overheid heeft ten aanzien van deze voorlichting dan ook geen specifieke taak. Wel zal de instelling van een centraal informatiepunt, zoals dat door de commissie wordt voorgesteld in hoofdstuk 4 (Aanbevelingen), er toe bijdragen dat uitwisseling van informatie en samenwerking wordt bevorderd. Dit zal uiteindelijk de voorlichting met betrekking tot het waddengebied in zijn totaliteit ten goede komen.

Het waddengebied is als gebied
een interessant object voor het on-
derwijs. Veel scholen bezoeken het
gebied. Voorzeningen, program-
ma's en materialen moeten didac-
tisch verantwoord zijn en de essen-
tie van het waddengebied juist
weergeven.

De Waddenzee en de problematiek daaromheen is een steeds weerkerend onderwerp in het onderwijs voor leerlingen van alle niveaus en van alle schooltypes. Het beschikbare lesmateriaal bestaat uit hoofdstukken of passages in leerboeken en een veelheid aan documentatie, audiovisueel materiaal en lesbrieven, aangeboden door een even grote veelheid van uitgevers en instanties/organisaties. Kwaliteit en bruikbaarheid van dat materiaal loopt erg uiteen.

Met de aanwijzing voor een periode van vier jaar van het waddengebied als eindexamenonderwerp voor MAVO, HAVO en VWO voor het vak aardrijkskunde, is in materiaal-aanbod op dat niveau verbetering gekomen.

Het waddengebied, met name de waddeneilanden, is een aantrekkelijk gebied om werkweken of kennismakingsdagen met leerlingen door te brengen. Door het aanbod aan kampeerboerderijen kan daarvan ook veel gebruik gemaakt worden. Het is echter teleurstellend hoe weinig tijdens die dagen of weken gebruik wordt gemaakt van de omgeving als leer- en ervaringsgebied.

Er kan een kloof geconstateerd worden tussen "het onderwijs" enerzijds en "de waddenvoorlichters" anderzijds. Als doelgroep is het onderwijs voor de laatsten aantrekkelijk: makkelijk bereikbaar, overzichtelijk, "wie de jeugd heeft, heeft de toekomst" en "je hebt er gelijk de ouders ook bij".

Het onderwijs maakt maar weinig gebruik van het aanbod van lesbrieven en dergelijke van buitenaf. Men ervaart die informatie (soms terecht) als eenzijdig of gekleurd en er is in het leerprogramma te weinig ruimte om "extra" projecten uit te voeren. Bovendien is het materiaal soms te amateuristisch samengesteld en daardoor didactisch onbruikbaar.

Om de geschatte kloof te overbruggen, zou er een vaste contactmogelijkheid moeten komen met daartoe geëigende onderwijsstructuren. Overheids- en niet-overheidsorganisaties kunnen van die contactmogelijkheid gebruik maken om hun voorlichtings-/educatieplannen af te stemmen op de behoeften en/of aan te sluiten op de reële mogelijkheden. Ook kunnen zo evaluatie, uitwisseling van ervaringen en ontwikkeling van materialen gestimuleerd worden.

Voor begeleiding bij die ontwikkeling van materialen zou de Stichting voor de Leerplan Ontwikkeling te Enschede ingeschakeld kunnen worden.

In het bovenstaande gaat het om het Nederlandse onderwijs in zijn algemeenheid. Met betrekking tot de scholen in het waddengebied zelf, met name op de waddeneilanden, kan opgemerkt worden dat de wijze waarop daar ingegaan wordt op de eigen leefomgeving en het specifieke (karakter en problematiek) daarvan, erg afhankelijk is van de persoonlijke motivatie van de leerkracht. De nieuwe generatie bewoners van het waddengebied zou naar het oordeel van de raad meer structurele aandacht verdienen dan nu het geval is. Wellicht zouden de *regionale schoolbegeleidings- en adviesdiensten* die een deel van het waddengebied in hun rayon hebben, samen kunnen gaan werken in een speciaal "waddenproject" met een daartoe vrij- of aangestelde medewerker die de nodige begeleiding en ondersteuning kan geven aan leerkrachten op de waddeneilanden.

Informatie over het waddengebied ten behoeve van het onderwijs moet aan *twee hoofdvoorwaarden* voldoen:

- 1 de informatie moet op didactisch verantwoorde wijze in het onderwijs gebruikt kunnen worden en aansluiten bij de leerplannen;
- 2 de informatie moet kloppen en moet de essentie van de waddenzeeproblematiek kunnen overbrengen.

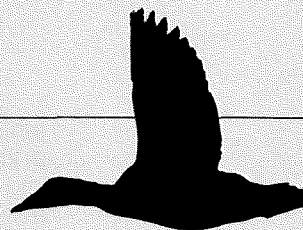
De didactische voorwaarden vragen om bijdragen van didactici en de Waddenzee-kennisvoorwaarde vraagt om de inbreng van waddendeskundigen. Zo'n symbiose van twee invalshoeken wordt door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen nagestreefd door middel van de zogenaamde "perifere instellingen", die een verzorgings-taak voor het onderwijs krijgen toebedeeld op een bepaald terrein.

De ontwikkelingen zijn voor wat deze perifere instellingen betreft nog nieuw. Het is bijvoorbeeld nog helemaal onbekend of voor de natuur- en milieueducatie één of meer perifere instellingen zullen worden aangewezen in het kader van het ontwerp van Wet op de Onderwijsverzorging, dat binnenkort bij de Tweede Kamer zal worden ingediend.

Het lijkt de commissie dan ook niet zinvol

om, daarop vooruitlopend, nu aan te geven of er voor het waddengebied zo'n perifere instelling zou moeten komen of dat binnen de landelijke organisatie die de onderwijsverzorgende functie voor het hele veld van natuur- en milieueducatie op zich zou nemen wellicht een garantie zou moeten worden ingebouwd voor voldoende aandacht en kennis met betrekking tot de Waddenzee. Aan beide constructies kleven voor- en nadelen. De commissie ziet dan ook meer heil in een praktische samenwerking die vanzelf een bepaalde uitstraling zal krijgen. Voor het realiseren van die praktische samenwerking doet de commissie in haar aanbevelingen een voorstel.

Er zijn veel mensen en veel organisaties die zich inzetten voor natuur- en milieubehoud. De Waddenvereniging doet dat speciaal gericht op het waddengebied. Actie, voorlichting en educatie lopen hierbij vaak in elkaar over. Er is onderling bij deze organisaties veel overleg, maar dat overleg is meestal niet speciaal gericht op verbetering van de voorlichting en educatie.

In hoofdstuk 14 is met betrekking tot de niet-overheidsorganisaties onderscheid gemaakt tussen voorlichting en educatie. Vanuit dat onderscheid en de definiëring daarvan zoals die in hoofdstuk 7 is gegeven, kan gesteld worden dat alle niet-overheidsorganisaties op de een of andere wijze met voorlichting bezig zijn, maar dat het educatieve werk in de praktijk verricht wordt vanuit een beperkt aantal categorieën organisaties, namelijk het onderwijs, de bezoekerscentra/musea en de natuur- en milieubeschermingsorganisaties. Gezien de veelheid en verscheidenheid van organisaties en de grote participatie van vrijwilligers binnen deze laatste categorie, wordt daar in dit hoofdstuk nader op ingegaan.

Natuur- en milieubeschermingsorganisaties hebben als hoofdoelstelling natuur- en milieubehoud. Voorlichting en educatie zijn middelen om dat doel te bereiken. De meeste organisaties zijn niet specifiek op dit gebied gericht. Om voldoende aandacht aan dit bijzondere en belangrijke natuurgebied te kunnen besteden is dan ook in 1965 de *Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee* opgericht (verder genoemd: Waddenvereniging). Deze vereniging ontplooit allerlei activiteiten voor behoud van het gebied, voorlichting en educatie over het gebied en alles wat met het behoud en beheer daarvan verband houdt. De andere natuur- en milieuorganisaties hebben vooral op deelterreinen specialistische kennis aangedragen en verspreid. Zo hebben de *Vereniging voor Vogelbescherming*, het *Instituut voor Natuurbeschermingseducatie*, de *Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland* en de *Nederlandse Jeugdbonden voor Natuurstudie* veel informatie aan- en uitgedragen over de vogelrijkdom van het waddengebied.

Er is een vrij intensieve samenwerking tussen alle natuur- en milieubeschermingsorganisaties die actief zijn in het waddengebied of delen daarvan. De Waddenvereniging speelt daarin een centrale rol. Er bestaan weinig formele werkafspraken, maar overlappings van werkterrein hebben tot nu toe geen echte problemen gegeven. Overlegvormen zijn er vooral via allerlei personele verbindingen in organisaties en ad hoc per activiteit samengestelde werkgroepen. De laatste jaren worden bij ad hoc-activiteiten steeds

meer andere (maatschappelijke) organisaties betrokken. Toch zou, met name met sociaal-culturele instellingen, meer samenwerking wenselijk zijn.

Voor een overzicht van de diverse milieubeschermingsorganisaties wordt verwezen naar de inventarisatie. De verbanden tussen die organisaties bestaan uit in elkaar grijpende of elkaar overlappende netwerken waarin verschillende opstapniveaus zichtbaar zijn. Voor het waddengebied zijn dat plaatselijke, regionale, provinciale, interprovinciale, landelijke en internationale niveaus.

Deze netwerken van milieubeschermingsorganisaties lijken daardoor erg ingewikkeld, maar blijken in de praktijk toch goed werkbaar. Desondanks zou meer samenwerking, meer gebruik maken van elkaars ervaringen en materialen veel kunnen verbeteren.

Bij het zoeken naar mogelijkheden om die samenwerking en uitwisseling te verbeteren, moet gekeken worden naar de bestaande of geplande voorzieningen en structuren op dat punt:

— *de rol van de Waddenvereniging*
Het Waddenhuis in Harlingen (bureau van de Waddenvereniging) heeft al jaren de functie van centraal informatie- en documentatiecentrum over het (internationale) waddengebied. De verzoeken om informatie en documentatie en vaak ook om begeleiding en ondersteuning komen uit zeer verschillende hoeken: scholieren, leerkrachten, producenten van radio- en TV-programma's, uitgevers, onderzoekers, studenten en zelfs -informeel- ambtenaren. Ook uit Duitsland en Denemarken komen veel aanvragen. De Waddenvereniging heeft zich zo ontwikkeld tot een zeer belangrijk intermediair met betrekking tot informatie-overdracht over onderzoeksresultaten, overheidsbeleid en regelgeving. Daarnaast heeft materiaalontwikkeling veel aandacht gekregen en is veel documentatie (in woord en beeld) verzameld.

Op landelijk niveau participeert de Waddenvereniging in het Landelijk Milieu Overleg, het Educatie Overleg annex Landelijk Steunpunt Milieu Educatie, het Centrum voor Energiebesparing, de Werkgroep Energie Discussie, het Centrum voor Landbouw en Milieu, de Werkgroep Noordzee, Stichting Reinwater en het Watertribunaal.

- *de functie van de provinciale consulenten natuur- en milieueducatie (IVN) en de provinciale milieufederaties* en hun plaats in de provinciale netwerken, ondersteund vanuit het Landelijk Steunpunt Milieu Educatie en het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie.

De consulenten functioneren onder meer op het terrein van begeleiding van educatieve activiteiten, van vrijwilligersgroepen, kadervorming, bemiddeling en advies. Met de milieufederaties leveren zij ook op het terrein van overleg en beleidsvorming op provinciaal niveau een belangrijke bijdrage. In 1984 zijn bij de drie noordelijke milieufederaties medewerkers gaan functioneren op het terrein van de milieueducatie (Noord-Holland), de opbouw van het lokale groepenwerk (Friesland), de voorlichting en de stimulering van plaatselijke/regionale vrijwilligersorganisaties (Groningen).

De natuur- en milieu-educatieconsulent Friesland is met name betrokken bij de begeleiding van vrijwilligersgroepen op de waddeneilanden en bij overleg/advisering met bezoekerscentra en musea in het waddengebied.

- *de (nog op te starten) provinciale overlegplatforms*, waarin provinciale organisaties die zich met milieu-educatie bezighouden zitting kunnen hebben.
- *het overleg van de natuur-historische musea en bezoekers* in het waddengebied.
- *de Werkgroep Zeehond* waarin onderzoeksinstituten en zeehondencentra met de Waddenvereniging en Greenpeace samenwerken en van waaruit contacten met Duitse en Deense zeehondenspecialisten en centra worden onderhouden.

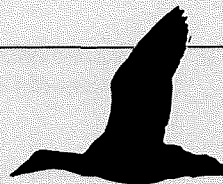
Hoewel bij de natuur- en milieubeschermingsorganisaties dus een redelijke mate van overleg en structurering bestaat, blijkt uit de uitgevoerde inventarisatie dat juist bij deze organisaties de behoefte aan meer overleg — zowel onderling als met andere groeperingen — wordt uitgesproken. Wellicht heeft hiermee te maken dat het bestaand overleg meestal niet primair gericht is op voorlichting en educatie.

De meeste organisaties hebben verschillende taken, die gesplitst kunnen worden in

actie en aan actie gekoppelde voorlichting, voorlichting meer in de zin van dienstverlening, voorlichting als onderdeel van educatie, en educatie. Soms komt daar nog de beheerstaak bij met ook daaraan gekoppeld voorlichting.

In dat scala van taken is het vrijwel onmogelijk om voldoende aandacht te geven aan de lange termijn processen van educatie. Of de organisatie heeft het te druk met het kritisch volgen van het waddenzeebeleid en het verdedigen van het milieubelang, óf de organisatie heeft een algemene taak op het terrein van natuur- en milieueducatie waardoor het onderdeel Waddenzee ook slechts een deel van de aandacht kan krijgen. De Raad is van mening dat meer primaire aandacht en meer middelen beschikbaar zouden moeten zijn voor de verbetering van voorlichting en educatie direct gericht op behoud en beheer van het waddengebied.

Hiertoe zijn enkele aanbevelingen opgenomen (hoofdstuk 4).

a	Verslag van de voorbereidingsgroep Voorlichting en Educatie van de Voorlopige Wadenadviesraad	49
b	De adviesaanvraag van de Minister	55
c	Hoofdpunten uit de door de commissie uitgevoerde inventarisatie	57
d	Globaal schema van mondelinge en schriftelijke reacties op het interim-rapport van de commissie Voorlichting en Educatie	68
e	Literatuurlijst	73
f	Kleine verklarende woordenlijst	74
g	Lijst van zenders: organisaties, instellingen en onderdelen daarvan die op een of andere wijze met vormen van voorlichting en/of educatie bezig zijn	76

Inhoud

- 1 Inleiding
- 2 Voorlichting en educatie met het oog op
behoud en beheer van het waddengebied
 - a afbakening van het werkveld
 - b bouwstenen voor een structuur
- 3 De adviesaanvraag
- 4 Taak en werkwijze van de commissie
- 5 Samenstelling van de commissie
- 6 Voorstellen

1 Inleiding

Vanaf de allereerste vergadering van de Voorlopige Waddenadviesraad (VWAR) bleek dat de leden unaniem van mening waren dat voorlichting en educatie gericht op behoud en beheer van het waddengebied meer aandacht verdienen, beter gestructureerd en gecoördineerd zouden moeten worden en dat daaraan een hogere prioriteit — zowel bij overheden als in de VWAR zelf — zou moeten worden toegekend.

Tijdens vergaderingen van de VWAR kwamen incidenteel reeds enkele concrete voorbeelden naar voren, waarbij voorlichtingsactiviteiten van overheden bekritiseerd werden (bijvoorbeeld het rapport van het Instituut voor Sociaal Beleidsonderzoek, de gang van zaken rond de commissie Kleisterlee en een recente publicatie van de Stuurgroep Waddenprovincies). De Raad was dan ook van mening dat het onderwerp voorlichting en educatie de aandacht van een daartoe speciaal ingestelde commissie verdiende.

Aangezien voorlichting en educatie algemene begrippen zijn en activiteiten op dit terrein dwars door alle geledingen en disciplines heen lopen, leek het zinvol eerst door enkele leden van de Raad, die over kennis en ervaring op dit gebied beschikken, te laten vaststellen welke voorlichting en educatie voor het behoud en beheer van het waddengebied relevant zijn en hoe een adviesorgaan als de VWAR op dit punt een bijdrage zou kunnen leveren.

Tijdens de vierde vergadering van de VWAR (16 november 1982) werd uit leden van de Raad een voorbereidingsgroep ingesteld, bestaande uit:
mevrouw E. I. van Leeuwen-Seelt — sectie milieu
de heer D. T. Reitsma — sectie bedrijfsleven
de heer R. E. P. Vallenduik — sectie recreatie

Inmiddels was gebleken dat de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer van plan was een adviesaanvraag over hetzelfde onderwerp aan de VWAR voor te leggen.

De voorbereidingsgroep zou zich vast kunnen beraden over de inhoud van die adviesaanvraag en daartoe suggesties aan de minister overbrengen.

De opdracht van de voorbereidingsgroep bestond dan ook uit drie elementen:

- het afbakenen van het werkveld met betrekking tot voorlichting en educatie in relatie tot behoud en beheer van het waddengebied
- het formuleren van voorstellen voor de samenstelling en werkopdracht van een commissie Voorlichting en Educatie van de VWAR
- het formuleren van elementen die de adviesaanvraag van de minister over dit onderwerp zou moeten bevatten.

Het secretariaat van de voorbereidingsgroep werd gevoerd door het voorlopige secretariaat van de VWAR. De voorbereidingsgroep zou haar bevindingen zo snel mogelijk aan de VWAR overleggen.

Dit verslag komt daar — ruim binnen de gestelde termijn — aan tegemoet.

2 Voorlichting en educatie met het oog op behoud en beheer van het waddengebied

a *afbakening van het werkveld*

De voorbereidingsgroep heeft gemeend zich niet te moeten verliezen in definiëringen van de begrippen voorlichting en educatie. Er kan worden uitgegaan van omschrijvingen zoals die in de meeste nota's over dit onderwerp van overheidswegen voorkomen. In het kader van dit verslag kan wel het verschil tussen voorlichting en educatie met betrekking tot het incidentele respectievelijk procesmatige karakter nog eens benadrukt worden. De afbakening van het werkveld zal in de eerste plaats bepaald worden door de doelstelling(en) die aan voorlichting en educatie ten grondslag liggen.

Er is uitgegaan van een doelstelling die gericht is op het kweken van meer begrip:

- voor de noodzaak van een verantwoord behoud en beheer van het waddengebied als internationaal natuurgebied en in relatie daarmee het milieu in het algemeen;
- en voor het scheppen van economische en maatschappelijke voorwaarden die dat verantwoorde beheer mogelijk maken.

Voor alle duidelijkheid kan hier nog gesteld worden dat in dit verband *niet* aan de orde is voorlichting die erop gericht is een bepaald gebruik of bepaalde belangen te bevorderen (bijvoorbeeld recreatie).

Bij het behoud en beheer van het waddengebied zijn drie groepen in het geding. Enerzijds is dat de *overheid*, die op drie niveaus maatregelen* voorbereidt, vaststelt en uitvoert. Anderzijds zullen *bewoners* en *gebruikers* van het gebied zich aan die maatregelen moeten houden. Voor de overheid geldt dat de maatregelen doelmatig zijn en op elkaar afgestemd. Voor de bewoners en gebruikers moet er duidelijkheid zijn over wat nu wel of niet mag en waarom dat zo is.

* Met maatregelen wordt bedoeld: het geheel van regelingen, zowel juridisch (wetten, verordeningen) als beheers-technisch (b.v. zonering recreatieve activiteiten).

Bovendien zal gelden dat, op grond van ervaringen en/of veranderingen, bijstelling van bestaande maatregelen zal plaats vinden, waarbij bewoners en gebruikers van het gebied een signalerende functie kunnen hebben.

Het is dan ook van belang dat voorlichting en educatie in dit verband geen eenzijdige activiteiten zijn. Er moet voldoende wisselwerking mogelijk zijn tussen overheden, bewoners en gebruikers. Ook zullen incidentele voorlichtingsactiviteiten zodanig op elkaar moeten worden afgestemd, dat het totaal ervan een procesmatige ontwikkeling in de bewustwording van alle betrokkenen op gang brengt.

Begrip voor de noodzaak van verantwoord behoud en beheer van het waddengebied als natuurgebied ontstaat als:

- kennis en inzicht aanwezig zijn met betrekking tot de algemene milieuproblematiek
- kennis en inzicht aanwezig zijn met betrekking tot de natuurlijke waarden van het waddengebied
- kennis en inzicht aanwezig zijn met betrekking tot de basisvoorwaarden voor wonen, werken en recreëren in het waddengebied.

De conclusie is dan ook dat, naast voorlichting en educatie over de natuurlijke waarden van het waddengebied, ook aandacht moet worden besteed aan algemene milieuvoorlichting.

Het begrip milieu moet hier in de ruimste

zin des woords worden opgevat, zodat bijvoorbeeld aan de vervuiling van het waddengebied van buitenaf ook aandacht wordt besteed.

Bovendien zullen, naast de beperkingen die voortvloeien uit dat beheer, vooral stimulerende maatregelen aandacht moeten krijgen.

Met andere woorden: voorlichting en educatie gericht op het bevorderen van activiteiten die zonder schade of risico in een natuurgebied als het waddengebied kunnen plaatsvinden.

Om de manier waarop voorlichting en educatie gestalte moeten krijgen te beschrijven, moet er eerst een overzicht zijn van de huidige activiteiten op dit gebied. Ook een evaluatie van die activiteiten zal daarvoor noodzakelijk zijn.

Daarna zullen wegen kunnen worden aangegeven waarlangs een breed en maatschappelijk verankerd werkveld van milieuvorlichting en -educatie met betrekking tot het waddengebied gerealiseerd kan worden.

Het accent van de benadering van het onderwerp ligt vooreerst in het Nederlandse waddengebied.

In de behandeling van en advisering over voorlichting en educatie dient ook aandacht geschonken te worden aan de plaats van de Waddenzee in de milieueducatie in heel Nederland. Eveneens mag niet vergeten worden dat de Nederlandse Waddenzee maar een deel beslaat van het internationale waddengebied van Den Helder tot Esbjerg. Ook internationaal zal er een afstemming moeten komen van de activiteiten op het gebied van voorlichting en educatie omtrent de Waddenzee.

b *bouwstenen voor een structuur*

De afbakening van het werkveld geeft richting aan het beleid dat gevoerd moet worden met betrekking tot voorlichting en educatie. De uitvoering vindt plaats op vele fronten van verschillend karakter en van verschillend niveau.

Om een samenhang te verkrijgen en te behouden, dient een ondersteuningsstructuur vastgelegd te worden, waarin die diversiteit van de uitvoeringsactiviteiten tot haar recht kan komen.

Dit vereist een beschrijving van de gewen-

ste ondersteuningsstructuur naar de volgende elementen:

— zenders	<i>welke overheden, diensten, instellingen houden zich hiermee bezig?</i>
— boodschappen	<i>waarover wordt voorlichting gegeven en met welk doel, met welke middelen, in welke vorm vindt de overdracht plaats? welke kanalen zijn beschikbaar of zouden dat moeten zijn?</i>
— ontvangers	<i>welke doelgroepen zijn te onderscheiden en te ordenen naar prioriteit en via welke kanalen zijn zij bereikbaar?</i>
— voorwaarden voor succes	<i>wat zijn de voorwaarden voor het verstaanbaar zenden en het goed ontvangen? wat zijn voorwaarden ten aanzien van de inhoud en vorm van de boodschappen?</i>
— wisselwerking	<i>hoe krijgt het tweerichtingverkeer gestalte?</i>
— educatieprocessen	<i>welke structuren geven daaraan ruimte?</i>
— coördinatie	<i>hoe wordt afstemming bereikt tussen de verschillende zenders en hun boodschappenpakket in gerichtheid (met betrekking tot doelgroepen) en in het informatie-assortiment?</i>

Uit deze elementen, beschreven aan de hand van de daarachter aangeduide kenmerken, kan een coördinerende structuur voor de voorlichtingsactiviteiten worden opgebouwd.

Daarna(ast) zal een inventarisatie moeten plaats vinden van alle bestaande activiteiten en structuren op het gebied van voorlichting en educatie. Niet alleen in relatie tot het waddengebied zelf, maar ook algemener: namelijk van landelijke activiteiten en structuren op het gebied van milieu-voorlichting en -educatie, waarop aansluiting gezocht zal moeten worden. Bij zo'n inventarisatie komen onder meer de volgende aspecten aan de orde:

- informatie
- documentatie
- service-verlening
- ontwikkeling, beheer en verschaafing van materiaal
- training
- methodieken
- algemene educatieve functie (zowel binnen- als buitenschoolse vormen)
- internationale activiteiten.

Deze inventarisatie moet aansluiten op een omschrijving van bestaande instituties in het veld van voorlichting en educatie, zoals het netwerk van bezoekerscentra, natuur-musea en de consulentschappen op dit terrein. Ook vallen hieronder de overheid, het bedrijfsleven en de vormingscentra.

Op deze manier ontstaan er twee "plaatjes": een theoretisch opgebouwde structuur en een historisch gegroeid netwerk van activiteiten en samenwerkingsverbanden.

Door "theorie" en "praktijk" te vergelijken kunnen afwegingen plaats vinden die zullen moeten leiden tot de opstelling van een evenwichtige, bij het particulier initiatief aansluitende, ondersteuningsstructuur.

3 De adviesaanvraag

Bij de eerste behandeling van het ontwerp voorlichting en educatie in de vergadering van de Raad op 16 november 1982 lag tevens een nota voor van de Directeur-Generaal van de Ruimtelijke Ordening van 4 november 1982. Daarin wordt aandacht gevraagd voor de elementen die een adviesaanvraag aan de Raad zou moeten bevatten (pagina 3 van de genoemde nota).

Ten eerste moet de Raad zich kunnen uitspreken over een effectief voorlichtingsbeleid met betrekking tot de uitvoering van

maatregelen zoals bedoeld in paragraaf 2.a. van dit verslag. Deze uitspraak kan alleen tot stand komen op basis van de inventarisatie van voorwaarden, wenselijkheden, ervaringen en de bestaande activiteiten, zoals deze in paragraaf 2.b. is aangeduid.

Ook dient er ruimte te zijn voor suggesties van de Raad omtrent het vormgeven van het beleid op zodanige wijze dat, behalve het aangeven van onwenselijkheden, er ook stimulering van toelaatbare en wenselijke activiteiten in het waddengebied plaatsvindt.

Ten tweede dient de adviesaanvraag het aspect tweerichtingverkeer te bevatten. De Raad zou (richtlijnen voor) een kader moeten geven dat bewoners en gebruikers van het waddengebied mogelijkheden verschaft om hun wensen, behoeften en opvattingen kenbaar te maken aan de overheid.

Ten derde dient de adviesaanvraag zich te richten op de technische randvoorwaarden van de eerste twee punten. Dit betreft de stimulering en ondersteuning van het netwerk van voorzieningen en structuren waardoor het in hoofdstuk 2 als wenselijk geformuleerde milieu-besef bij bewoners en gebruikers zal kunnen groeien. De Raad zal zich moeten uitspreken over de organisatorische en functionele aspecten van dit netwerk, waarbij een indicatie van de financiële mogelijkheden en consequenties niet gemist kan worden.

4 Taak en werkwijze van de commissie

De taak van de door de Raad te benoemen commissie is grotendeels af te lezen uit paragraaf 2.b. waarin de opzet van een ondersteuningsstructuur en de bestudering van de voorlichtings- en educatie-activiteiten worden omschreven. Een handvat is ook de behandeling in hoofdstuk 3 van de elementen die in de adviesaanvraag besloten moeten zijn. Al doende kan het zijn dat de commissie op problemen of aspecten stuit die niet in dit verslag zijn voorzien en beschreven. Alsdan moet behandeling van de bijkomende elementen aan het takenpakket worden toegevoegd.

De werkwijze van de commissie dient naar het oordeel van de voorbereidingsgroep langs de volgende stadia te verlopen:

a	inventarisatie en studie	<i>nota's, rapporten, onderzoeksgegevens; activiteiten van</i>

overheids- en niet-overheidsorganisaties;

b	evaluatie	<i>het bijeenbrengen van de verzamelde kennis en het verzamelde materiaal in een voorlopige visie;</i>

c	interim-rapportage aan de Waddenadviesraad	<i>discussie in de Raad en richtlijnen voor de volgende fase;</i>

d	externe toetsing	<i>het voorleggen van de voorlopige visie aan betrokkenen bij het onderwerp, te weten de in de Raad vertegenwoordigde organisaties, overheidsdiensten en andere instanties op het gebied van voorlichting en educatie; de vorm waarin deze toetsing plaats vindt kan een studiedag zijn;</i>

e	opstellen ontwerp-advies	<i>met verwerking van de resultaten van en in- en externe toetsing (stadia c en d) moet de voorlopige visie omgebouwd worden tot het ontwerp van het uit te brengen advies en een verslag van wat daarnaast nog is behandeld;</i>

f	presentatie	<i>van het ontwerp-advies aan de Raad ter vaststelling.</i>

Bij de werkzaamheden van de commissie dient zoveel mogelijk gebruik gemaakt te worden van bestaande bronnen, aanwezige kennis en lopende activiteiten. De behandeling van het onderwerp voorlichting en educatie voor de bewoners en gebruikers kan niet plaatsvinden zonder dat personen en

organisaties uit het gebied hierbij betrokken worden. Deze eis vloeit principieel voort uit het noodzakelijke gegeven van tweerichting-verkeer op dit terrein. Daarnaast dient de behandeling van het onderwerp door de commissie ook de wensen en het voorgestane beleid te omvatten van de genoemde personen en organisaties.

5 Samenstelling van de Commissie

Naar de mening van de voorbereidingsgroep dient voldoende deskundigheid van binnen en buiten de raad bijeen gebracht te worden, zonder de omvang van de commissie tot onwerkbaarheid te laten leiden.

Waar dit voor toegespitste informatie nodig is kan de commissie zich ad hoc doen bijstaan door deskundigen.

Als leden van de commissie vanuit de Raad stelt de voorbereidingscommissie voor: mevrouw Van Leeuwen-Seelt en de heren Jutten, Reitsma en Vallenduik.

Als deskundigen die tot lid van de commissie zouden moeten worden benoemd stelt de voorbereidingsgroep voor:

- een deskundige op het gebied van voorlichting van de overheid (bijvoorbeeld een gekwalificeerde medewerker in de sfeer van de rijksvoorlichting);
- een deskundige op het gebied van natuurbeschermingseducatie van de rijksoverheid (waarbij gedacht wordt aan een rijksconsulent voor de Natuurhistorische Musea van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur);
- een deskundige op het gebied van communicatie, waarbij gedacht wordt aan drs. J. C. Th. Alles (Rijksuniversiteit Groningen, Vakgroep Andragogiek).

Voorts acht de voorbereidingsgroep het gewenst om elders aanwezige deskundigheid zoveel als mogelijk in te schakelen. Hierbij denkt de groep aan voorlichters uit de sfeer van bedrijfsleven*, havenindustrie, visserij en landbouw. Ook komen hiervoor in aanmerking de secretarissen van de ambtelijke werkorganen van rijk, provincies, gemeenten en van het Coördinatiecollege Waddengebied. Deze deskundigen dienen volledig op de hoogte gehouden te worden door toezending van de stukken van de vergaderingen van de commissie. In de loop van de werkzaamheden kan de commissie deze externe deskundigheid naar behoefte inzetten en/of uitbreiden.

- * Voor deze categorie is in de voorbereidingsgroep gewezen op de heer Laurijsen te Bedum als vertegenwoordiger van het VNO.

De in te stellen commissie is een bijzondere commissie volgens artikel 8 van het Instellingsbesluit van de Raad. Dit Instellingsbesluit bepaalt dat de voorzitter van deze commissie door de Raad uit zijn midden wordt benoemd. Voorts dient in het secretariaat van de commissie te worden voorzien.

6 Voorstellen

Het vastgestelde (maar nog niet goedgekeurde) Reglement van Orde van de Raad bepaalt dat bij de instelling van een commissie de opdracht wordt omschreven.

Deze opdracht is vervat in het verslag van de voorbereidingsgroep.

De gedachte samenstelling van de commissie is hiervoor in paragraaf 5 weergegeven. De Raad wordt voorgesteld dienaangaande conform te besluiten met aanwijzing van de voorzitter en de secretaris van de commissie.

De Raad wordt voorts een ontwerp-brief voorgelegd, gericht aan de Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, waarin de elementen van de adviesaanvraag, alsmede de deskundigen uit de overheidsfeer zijn genoemd.

De voorbereidingsgroep acht zich na het nemen van deze besluiten door de Raad onthouden van haar opdracht.

15 maart 1983

**Ministerie van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en
Milieubeheer**

RIJKSPLANOLOGISCHE DIENST

Postbus 20951
2500 EZ 's-Gravenhage
telefoon 070-264201, tst:
telex 34429

Aan de Voorzitter van de Voorlopige Wadden-
adviesraad
Mw. S. Langedijk-de Jong
Postbus 911

9700 AX GRONINGEN

Dir. Algemene en Be-
stuurlijke Zaken
Afd. Algemeen Secre-
tariaat

Uw kenmerk	Uw brief van	Kenmerk	Datum
W.072	7-4-83	138	24 mei 1983
Onderwerp			
Voorlichting en educatie			

Geachte mevrouw Langedijk,

Met belangstelling heb ik kennisgenomen van Uw bovengenoemde brief en de daarbij gevoegde nota van de Raad over voorlichting en educatie met betrekking tot het behoud en beheer van het Waddengebied.

Met de inhoud van deze nota kan ik mij in grote lijnen verenigen. In verband daarmee moge ik U verzoeken mij over dit onderwerp van advies te dienen. In dit advies zou met name dienen te worden ingegaan op de volgende vragen:

1. op welke wijze kan een effectief voorlichtingsbeleid tot stand worden gebracht, dat is gericht op het kweken van meer begrip voor:
 - de noodzaak van een verantwoord behoud en beheer van het Waddengebied als internationaal natuurgebied, mede gezien in het kader van de meer algemene milieuproblematiek
 - het scheppen van economische en maatschappelijke voorwaarden om een dergelijk beheer mogelijk te maken;

- 2. op -

Bijlagen.

Bezoekadres
van Alkemadeaan 85
Bereikbaar met de buslijnen 18 (stations HS - CS), en 23.
NZH-bus vanuit Amsterdam 83, en vanuit Leiderdorp 64 of 65.

Verzekerde de afzender onderwerp, datum en kenmerk van deze brief te kennen.

VROM 11

- 2 -

2. op welke wijze kunnen aan bewoners en gebruikers van het Waddengebied mogelijkheden worden geboden om hun wensen, behoeften en opvattingen aan de diverse betrokken overheden kenbaar te maken;
3. aan welke organisatorische en functionele randvoorwaarden moet worden voldaan om een dergelijk effectief voorlichtingsbeleid gestalte te geven, en welke financiële consequenties zullen daarmee naar verwachting gemoeid zijn.

Ik zou het op prijs stellen nog dit kalenderjaar de (eventueel voorlopige) gedachten van Uw Raad met betrekking tot de voorlichting en educatie te vernemen.

Tenslotte deel ik U mede dat ik inmiddels mijn ambtgenoten van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van Onderwijs en Wetenschappen op de hoogte heb gesteld van Uw verzoek om een deskundige aan te wijzen voor de door Uw Raad in te stellen commissie. Voor de inbreng van deskundigheid op het gebied van de overheidsvoorlichting kunt U een beroep doen op drs.R.H.Coops van de Directie Voorlichting en Externe Betrekkingen van mijn departement.

Hoogachtend,
De Minister van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer,

Winsemius

dr.P. Winsemius

De voorbereidingsgroep, die aan de huidige commissie Voorlichting en Educatie van de Voorlopige Waddenadviesraad voorafging, schreef in haar verslag van 15 maart 1983 dat er een inventarisatie plaats zou moeten vinden van "alle bestaande activiteiten en structuren op het gebied van voorlichting en educatie". Niet alleen in relatie tot het wadengebied zelf, maar ook algemener, namelijk van landelijke activiteiten en structuren op het gebied van algemene milieuvoorlichting en -educatie waar aansluiting op gezocht zal moeten worden. In haar vergadering van 19 april 1983 nam de commissie dit voorstellen over, mede op grond van de overweging dat de bestaande inventarisatie (door het Coördinatiecollege Wadengebied/Paula Pasveer, april 1983) alleen op voorlichtingsmateriaal betrekking had en de commissie een breder onderzoek noodzakelijk achtte als basis voor een advies.

In eerste instantie werden twee deel-taken aangepakt. Er werd een voorlopige inventarisatie gemaakt van overheidsinstellingen (en onderdelen daarvan), particuliere instellingen en bedrijven die naar het oordeel van de leden van de commissie en van externe informanten in enig opzicht voorlichting en/of educatie met betrekking tot het wadengebied verschaffen.

Deze voorlopige inventarisatie leverde 293 afzonderlijke (potentiële) bronnen van voorlichting en/of educatie op. Ook deze inventarisatie is overigens nog onvolledig; achteraf is in de commissie gebleken dat nog toevoegingen op z'n plaats zijn. Dit aantal was hoger dan de commissie had verwacht. Besloten werd bij deze bronnen een aantal basisgegevens op te vragen met behulp van een gestandaardiseerde vragenlijst.

Deze vragenlijst werd vóór de zomer opgesteld en summier uitgetest.

De vragen op de lijst hebben betrekking op de volgende variabelen:

- basisgegevens van de desbetreffende organisatie / instelling / dienst / bedrijf: naam, adres, doelstelling, operatieniveau, professionalisering enz.
- het doel van de gegeven voorlichting en educatie
- de middelen en vormen van voorlichting en educatie (publicaties, materiaalontwikkeling, training, bijeenkomsten enz).
- de verspreiding van het materiaal

- de doelgroepen waarop men zich richt, en
- de bestaande en gewenste overlegstructuren.

De vragenlijst bevat geprecodeerde antwoordalternatieven, de vragen werden telefonisch of in een persoonlijk gesprek gesteld, in enkele gevallen werd de lijst door een deskundige van buiten de desbetreffende organisatie ingevuld (een en ander gebeurde om tijd te winnen en alleen wanneer de informant de bron uitstekend kende).

Het verzamelen van de gegevens werd uitgevoerd door interviewers van buiten, de commissieleden controleerden de ingevulde formulieren.

Al spoedig bleek dat het onmogelijk zou zijn binnen de gestelde termijn alle 293 bronnen van informatie na te trekken.

Daarom werd besloten prioriteit te geven aan het natrekken van de gegevens van die zenders van wie met enige zekerheid kon worden aangenomen dat ze specifiek op de waddenproblematiek gerichte voorlichting/educatie uitvoerden.

Medio oktober sloot de fase van gegevensverzameling; er waren op dat moment gegevens binnen van 88 bronnen. Twee instanties gaven te kennen nooit enige vorm van voorlichting/educatie met betrekking tot het wadengebied gegeven te hebben. Uiteindelijk werden de gegevens van 86 instellingen/bedrijven enz. verwerkt. De gegevens van deze zenders werden op het Andragogisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen in een zevental hoofdgroepen (in het onderzoek schema's genoemd) ondergebracht en vervolgens op 27 oktober 1983 in de commissie besproken.

Het inventarisatie-onderzoek moet gezien worden als een betrekkelijk globale exploratie van de situatie. De pretenties van het onderzoek zijn beperkt: door de tijdsdruk en de beperkte middelen kon de vragenlijst slechts rudimentair worden getest, konden alleen de gegevens van de belangrijkste informanten worden verwerkt en moest ook een genuanceerde analyse van het materiaal achterwege worden gelaten. Dit neemt niet weg, dat interessante gegevens van 86 belangrijke bronnen van informatie konden worden verwerkt en dat een paar grote lijnen te trekken

zijn. Deze grote lijnen zullen in het navolgende worden aangegeven.

Aan het einde van de bijlage zal een en ander grafisch worden weergegeven. De tussen haakjes geplaatste nummers achter de tussenkopjes duiden op het nummer van het desbetreffende grafische overzicht.

a Kenmerken van zenders (1)

Een zeer groot aantal instellingen, organisaties, groepen en overheidsdiensten blijkt zich op enigerlei wijze bezig te houden met voorlichting of educatie inzake enig aspect van het waddengebied. De meeste van deze instellingen e.d. (in de schema's "zenders" genoemd) hebben beroepskrachten in dienst die zich met voorlichting en educatie bezig houden. Hieruit mag echter niet worden geconcludeerd dat deze professionele krachten ook als voorlichter of educator zijn opgeleid en/of dat ze hun volledige werktijd aan voorlichting en educatie besteden. Overheidsinstellingen of -diensten blijken slechts in uitzonderingsgevallen met vrijwilligers te werken.

Met name de particuliere organisaties brengen tot uitdrukking dat er behoefte is aan menskracht: er ligt in de sector klaarblijkelijk nog veel werk te wachten. Ook de behoefte aan meer geld en aan een (betere) presentatieruimte is in deze categorie evident. Voor wat de presentatieruimte betreft moet overigens worden opgemerkt dat het onbekend is aan welke voorzieningen de zenders denken en of er behoefte is aan een centrale, eventueel regionale presentatieruimte. De particuliere organisaties vragen, in tegenstelling tot de overheidsinstellingen, ook om voorzieningen voor kadertraining en vorming en voor documentatie. Voor wat betreft de vraag "ontvangt u subsidie" waarop relatief veel "ja" werd geantwoord, moge worden opgemerkt, dat deze subsidie veelal slechts voor een klein deel betrekking zal hebben op voorlichting en educatie met betrekking tot het waddengebied.

b Het doel van voorlichting en educatie (2)

Veel antwoorden in deze hoofdgroep zijn betrekkelijk voor de hand liggend. Interessant is wel het verschil tussen de ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en Landbouw en Visserij (natuurbeheer). In beide gevallen werden de vragen beantwoord door een vertegenwoordiger van de Directie Voorlichting en Externe

Betrekkingen. De commissie betwijfelt of de feitelijke verschillen zo groot zijn als het schema wil doen geloven en acht het mogelijk dat een en ander te verklaren valt uit de bij de twee genoemde ministeries verschillende positie van beleidsafdelingen. Bij de categorie "bedrijfsleven" blijkt duidelijk dat de doelstelling anders is dan "behoud en beheer van het waddengebied". Ook blijkt dat deze categorie het stimuleren van milieuvriendelijke activiteiten niet als taak ziet.

c Middelen en vormen (3)

Er blijkt zeer veel van schriftelijk materiaal gebruik gemaakt te worden, maar er wordt ook veel met audiovisueel materiaal en met tentoonstellingen c.q. andere mobiele of permanente presentatievormen gewerkt. Het onderzoek geeft geen indicatie over de kwaliteit van de middelen. De commissie heeft de indruk dat er zeer veel voorlichtings- en educatief materiaal aanwezig is, maar vraagt zich af hoe het staat met de beschikbaarheid van het materiaal en wat de diverse zenders weten van elkaars produkten. De bestaande situatie lijkt het haast onvermijdelijk te maken dat activiteiten van de verschillende zenders slecht op elkaar zijn afgestemd en dat er te weinig wordt geprofiteerd van het werk van de ander. De commissie acht een centraal documentatiepunt gewenst. Op dit punt zou alle materiaal van voorlichtende en educatieve aard met betrekking tot het waddengebied kunnen worden bijeengebracht, waardoor het voor de zenders mogelijk is zich snel te oriënteren op produkten van anderen. Het blijkt dat het onderwijs door veel zenders als doelgroep wordt beschouwd.

Training en vorming alsmede studie en overdracht scoren echter laag. Met name de overheid blijkt op deze terreinen weinig te ondernemen. De commissie vindt training op het gebied van (milieu)voorlichting en -educatie alsmede wetenschappelijk onderzoek op dit gebied van groot belang: aan een centraal documentatiepunt als hierboven aangegeven zouden trainings- en onderzoeksfaciliteiten met betrekking tot voorlichting en educatie gekoppeld kunnen worden.

d Media (4)

Uit deze hoofdgroep blijkt, dat op ruime schaal gebruik wordt gemaakt van het persbericht om toegang te verkrijgen tot de media. Uit de enquête is echter niet op te maken of deze persberichten ook worden geplaatst.

Het betrekkelijk lage gebruik van reclame en advertenties is waarschijnlijk uit financiële gronden te verklaren. De betrekkelijk geringe medewerking aan regionale omroepen en/of bladen, met name bij de overheid, roepen bij de commissie onder meer de vraag op of de verschillende zenders zich in voldoende mate bewust zijn van de voorlichtende functie van de (gratis) huis-aan-huis bladen.

hoogte zijn van elkaars activiteiten en doelgroepen. De commissie heeft daarover, als eerder aangegeven, zo haar twijfels. Zij vraagt zich af met wie de voorlichters praten en wat zij weten van het voorlichtende en educatieve gebeuren buiten hun eigen werksfeer.

e Verspreiding van materiaal (5)

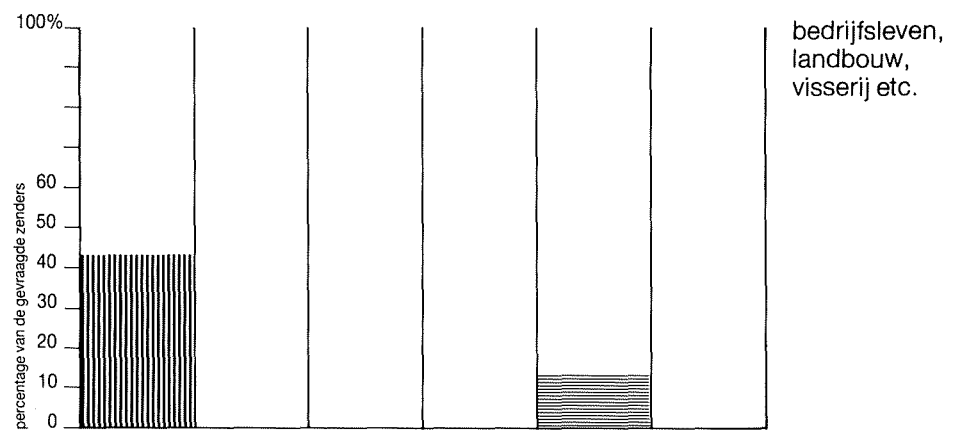
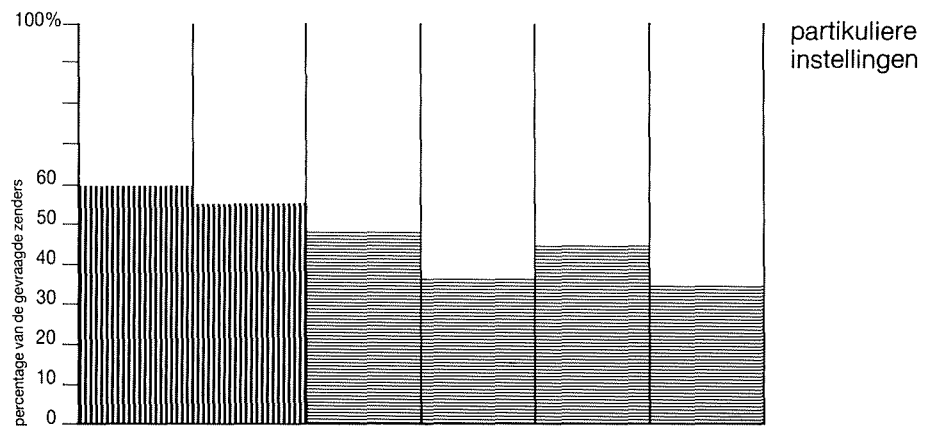
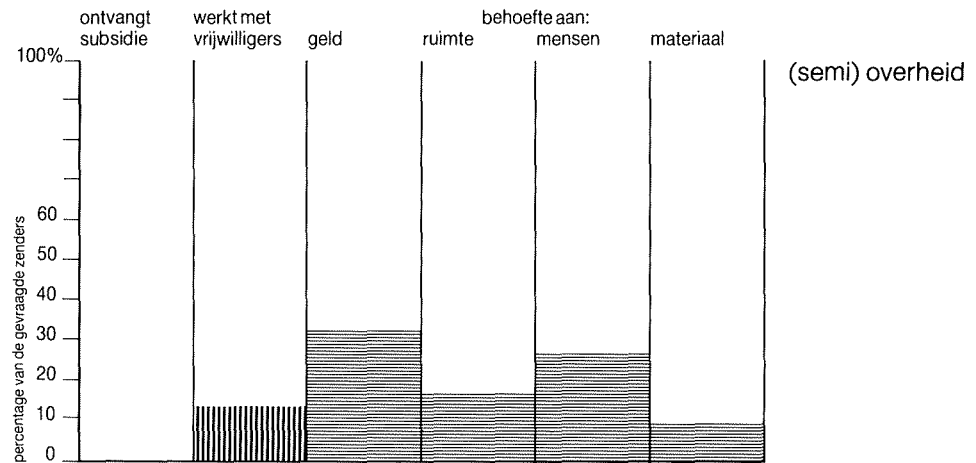
Om te beginnen moge worden opgemerkt, dat de vragenlijsten op dit punt onvolledig zijn ingevuld. Met name blijkt dit uit de opgave met betrekking tot het gebruik maken van eigen verkoop-/presentatiepunten. Deze opgave stemt op een paar punten niet overeen met de realiteit. In het algemeen valt op, dat veel zenders een eigen distributiesysteem van materiaal hebben: er zijn veel eigen verkoop-/presentatiepunten. De commissie betwijfelt of de verschillende voorlichters en educatoren weten waar zij materiaal kunnen opvragen en/of vragenstellers adequaat geïnformeerd worden. Dit is zeker een punt voor nader onderzoek. In beginsel kan een goed distributiesysteem kostenverlagend en drempelverlagend werken. Met betrekking tot eigen mailing, advertenties en reclame moet weer worden opgemerkt dat de financiën een rol spelen en dat de in deze hoofdgroep relatief hoge scores op dit punt een wat vertekend beeld geven ten gevolge van de mailing aan de eigen achterban (met name bij de particuliere instellingen).

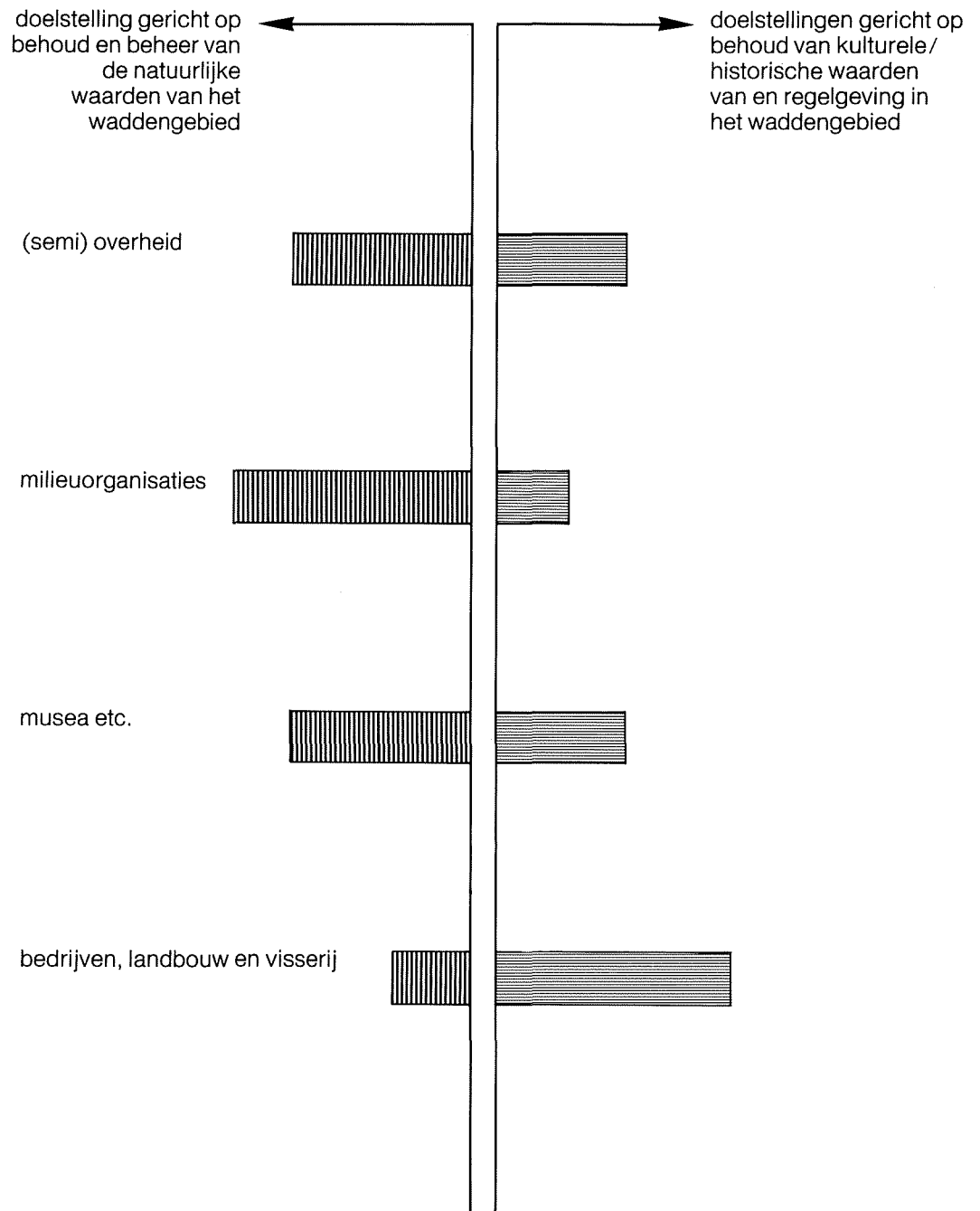
f Doelgroepen (6)

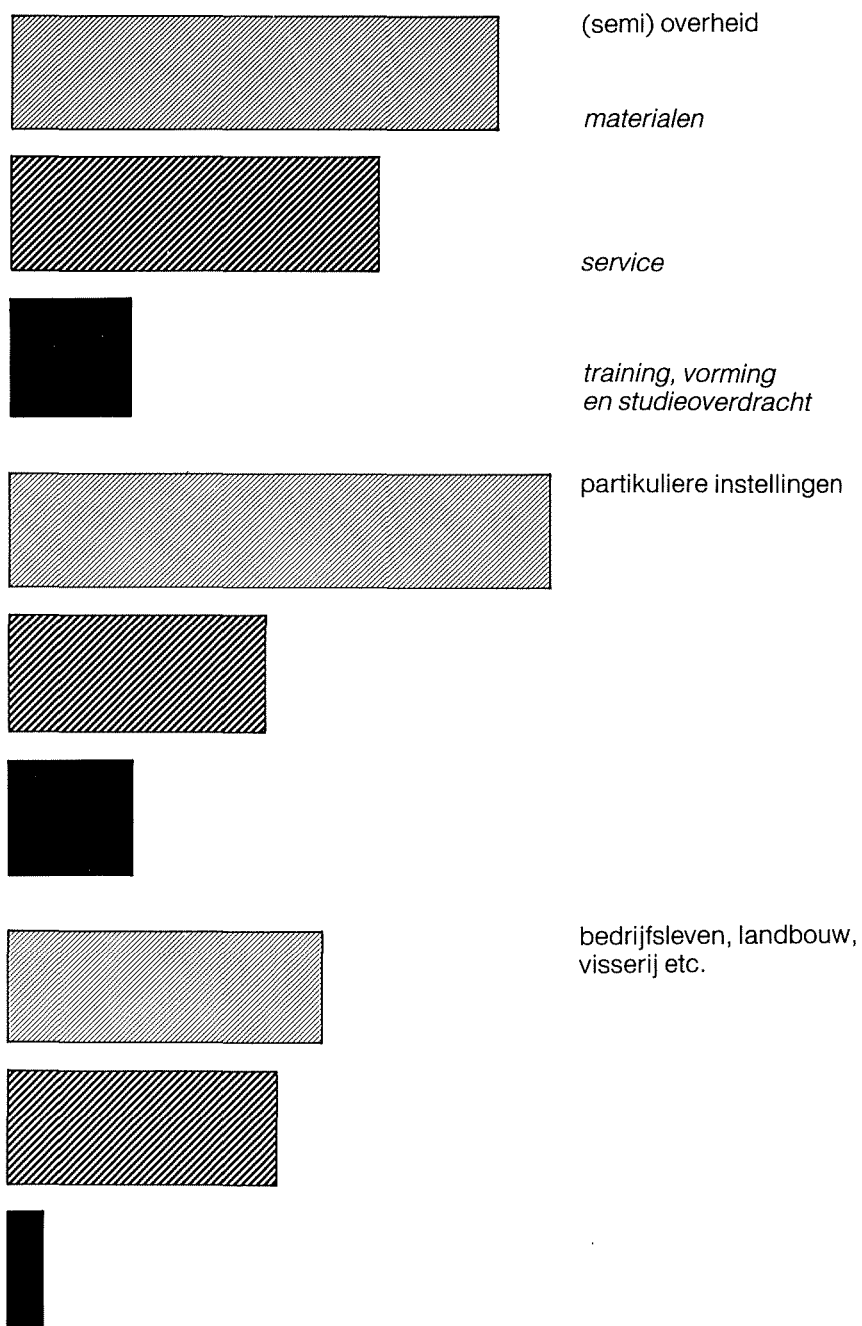
De commissie concludeert, dat de voorlichting/educatie in het algemeen breed gericht lijkt te zijn, weinig toegespitst op specifieke, homogene doelgroepen. Het effect van deze voorlichting en educatie zal hierdoor nadelig beïnvloed worden.

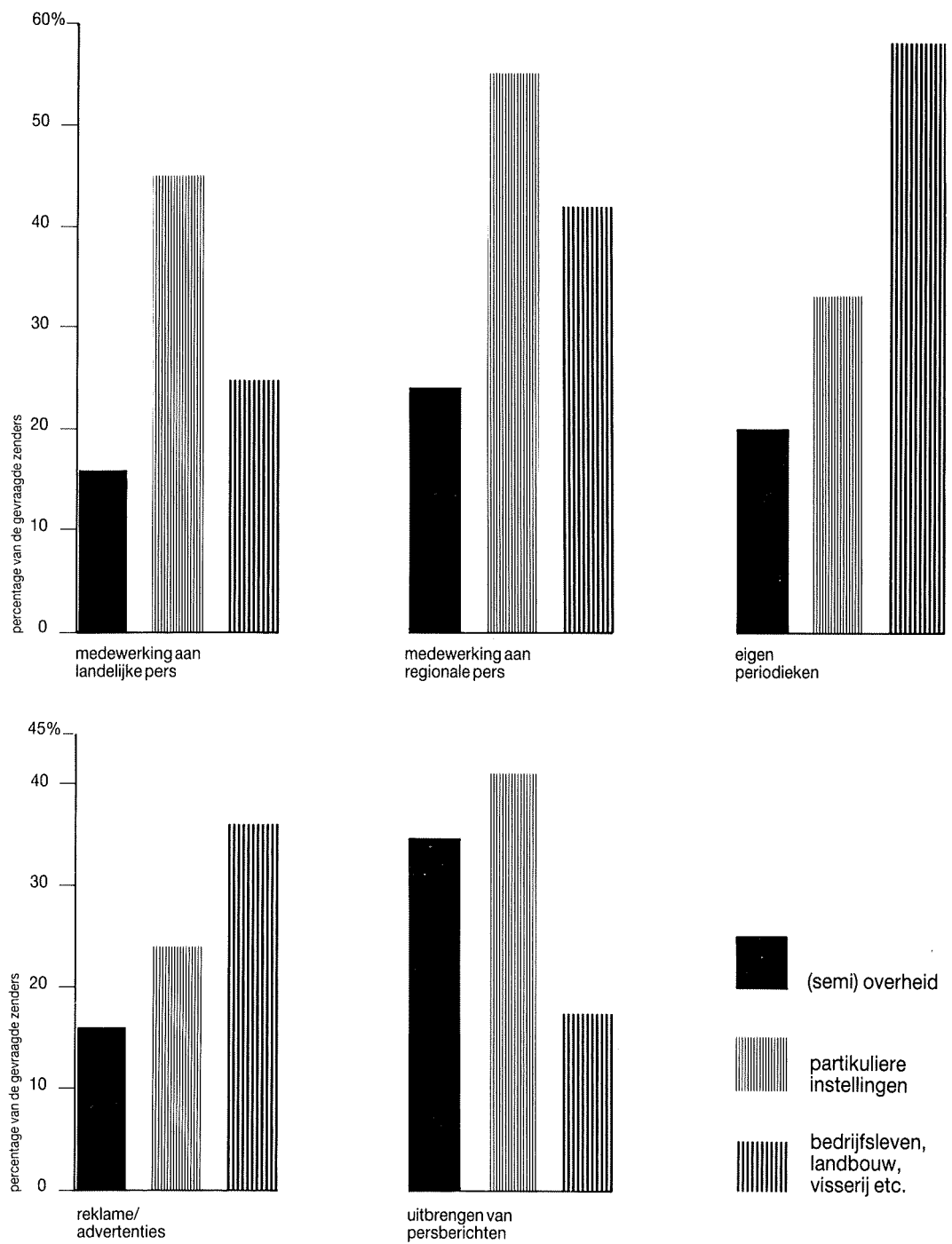
g Overlegstructuren (7 en 8)

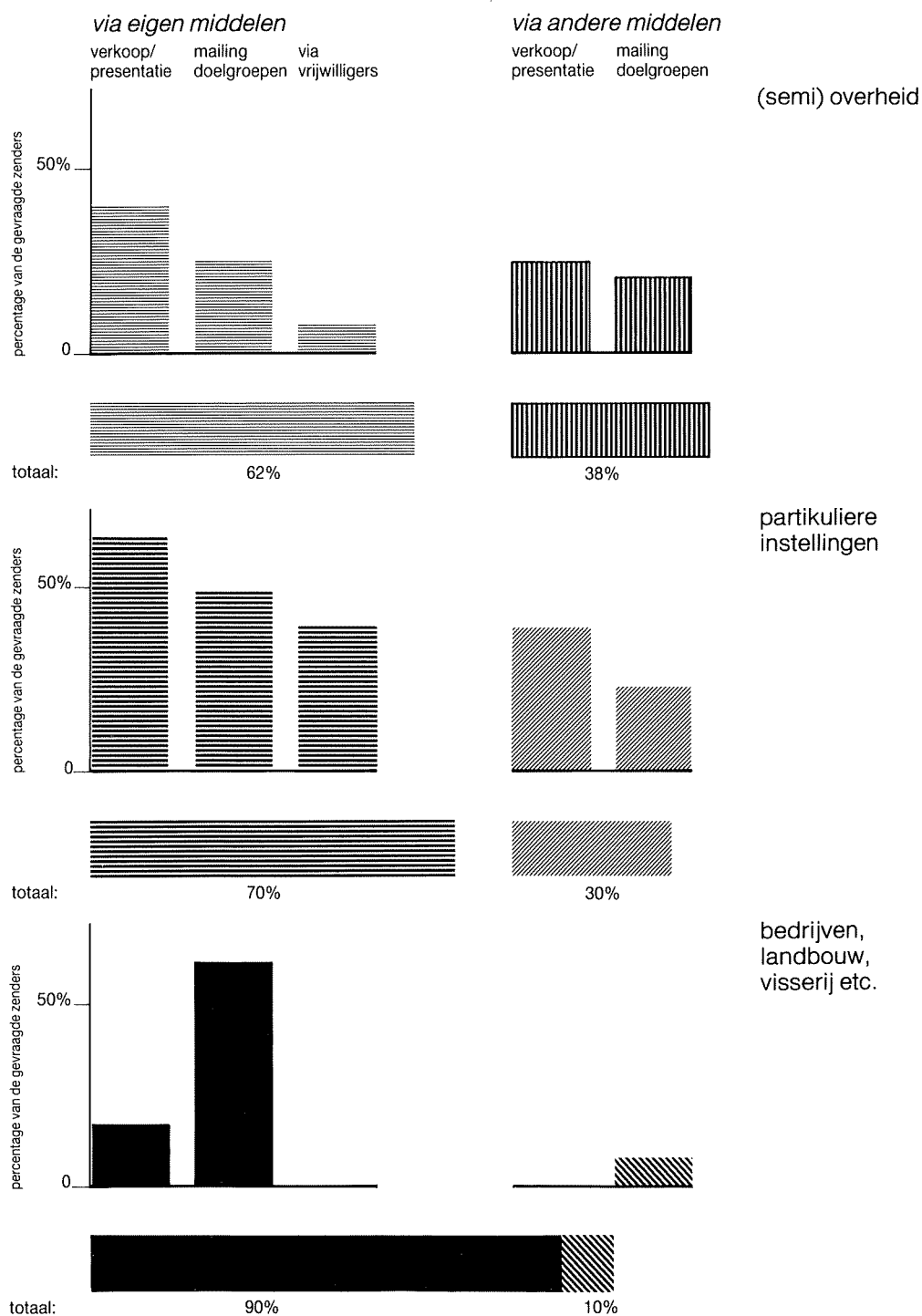
De behoefte aan meer overleg wordt met name door overheid en bedrijfsleven relatief weinig naar voren gebracht. De commissie vindt dat gewenste overlegstructuren onder meer moeten samenhangen met de doelgroepen die door de verschillende zenders worden benaderd. Wanneer verschillende zenders het onderwijs benaderen, zouden ze met elkaar en met het onderwijs moeten overleggen. Het creëren van deze overlegstructuren veronderstelt onder meer, dat zenders op de

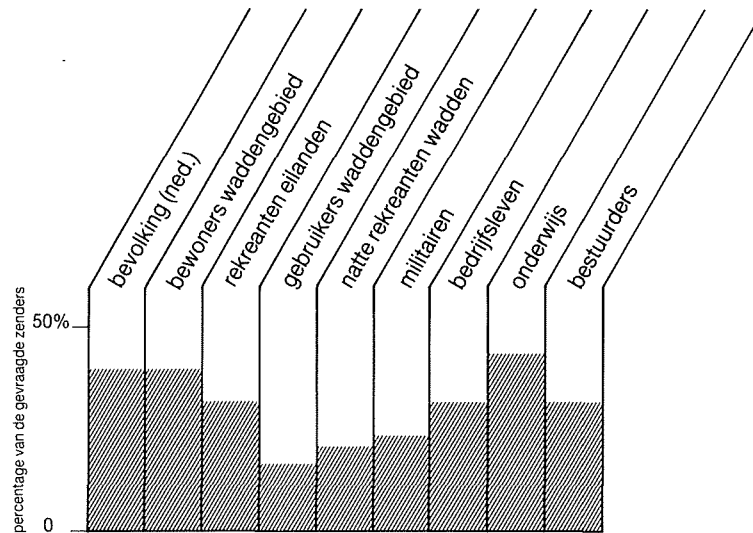

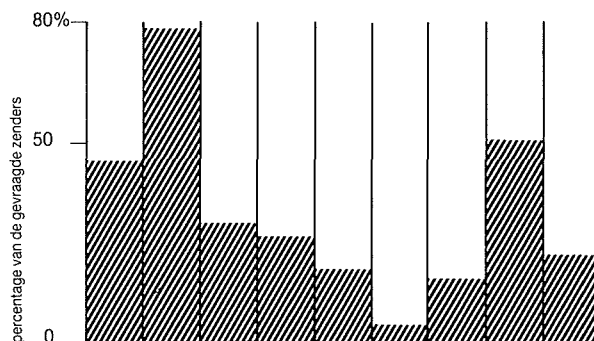

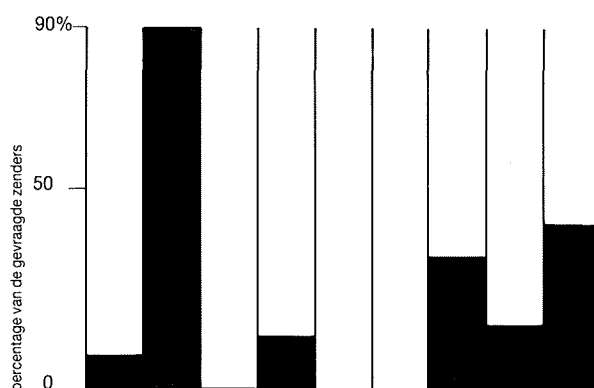

(semi) overheid

partikuliere instellingen

bedrijven,
landbouw,
visserij etc.

<i>Onderwerp</i>	<i>Gereageerd door</i>	<i>Reactie</i>	<i>Suggestie</i>
1 Taalgebruik	Rijksarchief Friesland	slecht Nederlands en te sociologisch/agogisch	rapport ook in het Fries uitgegeven
	(schelpen) vissers	te ingewikkeld	
	groep C (milieu-organisaties)	slecht Nederlands en te ambtelijk	
2 Opzet rapport	C. Maas Geesteranus	te organisatorisch, te weinig wetenschappelijk onderbouwd	
	Waddenvereniging	probleemstelling onduidelijk en keuze doelgroepen uitdiepen	
	Ned. Ver. van Sportvis-sersfederaties	in inventarisatie-onderzoek te weinig verantwoording afgelegd	
	groep A (overheid)	er moet marktverkennd onderzoek komen naar behoeften van voorlichting en educatie	
	groep E (gemengd)	vraagstelling van het rapport moet meer aandacht krijgen	
	groep G (gemengd)	samenvatting noodzakelijk	
3 Definities Voorlichting en Educatie	Rijksarchief Friesland	onduidelijk	
	Landbouw en Visserij (De Ruiter)	onduidelijk	
	H. Pentenga	voorlichting en educatie scheiden en scheiding consequent doorvoeren in het rapport	
	Waddenvereniging	voorlichting en educatie scheiden en scheiding consequent doorvoeren in het rapport	
	C. Maas Geesteranus	voorlichting en educatie scheiden en scheiding consequent doorvoeren in het rapport	
	SBB (Prillewitz)	voorlichting en educatie scheiden en scheiding consequent doorvoeren in het rapport, alsmede voorlichting splitsen in beleids-, algemene, publieks- en terrein-gebonden voorlichting (= SBB)	
	Baurichter	voorlichting en educatie beter definiëren	
	Schoenmakers	voorlichting en educatie scheiden	

<i>Onderwerp</i>	<i>Gereageerd door</i>	<i>Reactie</i>	<i>Suggestie</i>
	groep C (milieu-organisaties)	betere inhoud geven aan de begrippen voorlichting en educatie	
	groep D (bewoners/gebruikers)	voorlichting en educatie scheiden	
	groep F (gemengd)	voorlichting en educatie scheiden	
	groep G (gemengd)	definities onduidelijk voorlichting en educatie houdt het midden tussen Schoenmakers (voorlichting en educatie scheiden) en Koppen (voorlichting en educatie hebben met elkaar te maken)	
4 Coördinatiestructuur	Stichting Wad en Land	Waddenvereniging onaanvaardbaar	aparte sociaal-economische voorlichting
	Landbouw en Visserij	geen nieuwe zware structuur coördinatie r.o. beleid is niet hetzelfde als coördinatie voorlichtingsbeleid	betere benutting van het bestaande (IVN)
	C. Maas Geesteranus	geen nieuwe zware structuur coördinatie r.o. beleid is niet hetzelfde als coördinatie voorlichtingsbeleid	
	H. Pentenga	geen nieuwe structuur (hoewel taak weggelegd voor Waddenvereniging, IVN en projectgroepen)	beleid moet duidelijker en beter op elkaar worden afgestemd
	C. Maas Geesteranus	bestaande initiatieven ondersteunen, alsmede professionelere aanpak voorlichting en educatie	voorlichtingsplan
	Landbouw en Visserij (Anema)	Landbouw en Visserij heeft eigen voorlichtingsdienst; dat kan niet via coördinatiepunt lopen	
	SBB (Prillewitz)	doelgerichter, efficiënter en planmatiger werken	deskundigheidsbevordering / voorlichtingsplan
	Ned. Ver. van Sportvis-sersfederaties	moeite met coördinatie-taak voor Waddenvereniging	
	(schelpen)vissers	coördinatiestructuur mag niet kostenverhogend, doch moet kwaliteitsverbeterend zijn; de bestaande structuur moet efficiënter; hoeft niet groter	
	Stichting Natuurmuseum Ameland	Waddenvereniging als coördinator onaanvaardbaar	

<i>Onderwerp</i>	<i>Gereageerd door</i>	<i>Reactie</i>	<i>Suggestie</i>
	Unie van Vrouwelijke Ondernemers	Waddenvereniging als coördinator onaanvaardbaar	
	Waddenvereniging	CCW als coördinator wellicht niet geschikt Waddenvereniging onder voorwaarden bereid documentatie- en overlegpunt voor voorlichting van natuur en milieuorganisaties op te zetten en te huisvesten	
	ing. J. H. Kok	doorkruising inspraakprocedures ten aanzien van ruimtelijke plannen niet wenselijk; voorlichting en educatie daarop afstemmen. Taak voor provinciale consultants Natuur- en Milieueducatie	
	Landbouwschap	betere coördinatie kan worden bereikt binnen de huidige organisatiestructuur zonder extra mensen/middelen (CCW)	
	Nationale organisatie voor het beroepsgoederenvervoer, district Friesland	inderdaad behoefte aan regionale presentatieruimte. CCW in beginsel geschikt voor het geven van objectieve informatie. Moeite met Waddenvereniging	
	Zevibel	Waddenvereniging als coördinator voor de visserij aanvaardbaar	
	Federatie van Friese Musea en Oudheidkamers	IVN coördinator (of bezoekerscentrum?) (Waddenvereniging ongewenst)	
	Baurichter	bundeling van informatie vanuit het bedrijfsleven niet zinvol CCW aanvaardbaar als coördinator; Waddenvereniging niet. In plaats daarvan VWAR	
	Schoenmakers	coördinatie overheidsvoorlichting: stuurgroep gekoppeld aan CCW; 1 voorlichter. Aparte coördinatiestructuur voor particulier geïnteresseerden en economisch belanghebbenden; VWAR overkoepelend en samen 1 voorlichter. Beide voorlichters werken samen in projectgroep waarin eveneens een ver-	

Onderwerp	Gereageerd door	Reactie	Suggestie
		tegenwoordiger uit het — afzonderlijke — educatieve veld wordt benoemd	
	Koppen	SLO kan niet informatie- en documentatieverschaffing coördineren behoefte aan niveauverbetering lesmateriaal diversiteit in opvatting handhaven	
	groep B (bedrijfsleven)	Waddenvereniging voor het bedrijfsleven onaanvaardbaar; constructie à la Schoenmakers met uitbreiding ten behoeve van bedrijfsleven	
	groep E + groep F (gemengd)	vraagtekens bij Waddenvereniging	
	groep G (gemengd)	coördinatiemodel à la Schoenmakers	
	VVV Schiermonnikoog	Waddenvereniging onaanvaardbaar	
5 Doelgroepen	Landbouw en Visserij (De Ruiter)	recreatie/toerisme onderbelicht	actie ondernemen in richting VVV's (die niet hebben gereageerd op interim-rapportage)
	H. Pentenga	"bewoners, gebruikers en bezoekers" niet vanuit de ontvangers geschreven	hen benaderen vanuit "interesse velden"
	C. Maas Geesteranus	paragraaf "onderwijs" sluit niet aan op ontwikkelingen binnen het onderwijs	
	Unie van vrouwelijke ondernemers	bedrijfsleven "ondergesneeuwd"	
	SBB (Prillewitz)	bewoners nemen andere plaats in dan gebruikers/bezoekers	
	Ned. Ver. van Sportvisseriefederaties	sportvisserij "uit de boot gevallen". Ook aan recreanten en bedrijfsleven te weinig aandacht besteed. Bewoners/gebruikers/bezoekers uitdiepen	
	(Schelpen)vissers	gebruikers ondergesneeuwd; het lukt niet boodschappen duidelijk, begrijpelijk, ongestoord en onvervormd aan de gebruikers (= bedrijfsleven, kleine ondernemers) door te geven, ook niet door commissie	

<i>Onderwerp</i>	<i>Gereageerd door</i>	<i>Reactie</i>	<i>Suggestie</i>
	Waddenvereniging	onderwijs moet meer aandacht krijgen (steunpunt wenselijk)	
	Baurichter	bedrijfsleven (sociaal-economische aspecten) moet meer aandacht in het rapport krijgen	
	Andringa	grote afstand overheid — bewoners/gebruikers; geen tweerichtingverkeer	
	groep A (overheid)	meer openheid naar bewoners toe gewenst	
	groep D (bewoners/gebruikers)	voorlichting aan bewoners/gebruikers moet beter natuur-historische musea kunnen geen intermediaire kaders zijn watersporters onderbelicht Waddenvereniging niet aanvaardbaar	
	groep E (gemengd)	voorlichting komt niet over bij eilandbewoners bedrijfsleven, VVV's recreatie en bewoners onderbelicht	
	groep F (gemengd)	recreatie als zelfstandige doelgroep te weinig belicht; meer aandacht voor bewoners nodig	
	Mevrouw De Boois	heeft duidelijke omschrijving van de doelgroepen gemist	
	VVV Schiermonnikoog	voorlichting aan de bevolking moet beter	
	dhr. Zwart (SBB-Terschelling) (telefonisch)	rapport moet meer aansturen op regionale samenwerking; kostenbesparend en kwaliteitsverbeterend	

Alles, J. C. T. (redactie),
Eemsmond, spreekt u maar, 24 interviews met mensen
die betrokken zijn bij het milieu in het Eemsmondgebied
Groningen, 1983.

Ajzen, I. en M. Fischbein,
Understanding attitudes and predicting social behavior
Englewood Cliffs, N. J.,
Prentice Hall, 1980.

Ban, prof. dr. A. W. van den,
Inleiding tot de voorlichtingskunde
Meppel, 1974.

Bolhuis, Sanneke, in bundel
Volwasseneneducatie in Nederland, pag. 40 e.v.
Amsterdam, 1981.

Commissie voor Natuurbeschermingseducatie,
Centrale Raad voor de Milieuhygiëne, IVN
*Diverse rapporten en verslagen van studiedagen over
voorlichting en educatie in het algemeen.*

Coördinatiecollege Waddengebied / Paula Pasveer,
*Inventarisatie van voorlichtingsmateriaal met betrekking
tot het Waddengebied*
Leeuwarden, april 1983.

Coördinatiecollege Waddengebied / Paula Pasveer,
*Onderzoek naar een aantal aspecten van de voorlich-
tingscentra en musea in het Nederlandse waddengebied*
Leeuwarden, juni 1983.

Countryside Commission for Scotland,
Guide to countryside interpretation 1 en 2
Edinburgh, 1975.

Cuilenburg, dr. J. J. van,
Zuinig met, zuinig op informatie
Amsterdam, 1982.

Ester, drs. P. (redactie),
Sociale aspecten van het milieuvraagstuk
Assen, 1979.

Gent, B. van en Katus J. (redactie),
Voorlichting, theorieën, werkwijzen en terreinen
Alphen aan den Rijn, 1980.

Hilverda, Marja,
Voorlichting aan recreanten op de Waddeneilanden
Breda, december 1981.

Instituut voor Sociaal Beleidsonderzoek,
*Wenselijkheden, mogelijkheden en moeilijkheden bij
voorlichting rondom het Waddenzeebeleid, I en II*
's-Gravenhage, 1982.

Linden, J. W. van der,
Bezoekerscentra en voorlichting
's-Gravenhage / Amsterdam, maart 1983.

Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne,
Achtergronden van milieugedrag
's-Gravenhage, 1981.

Woerkum, C. M. J. van,
*Voorlichtingskunde en massacommunicatie, het werk-
plan van de massamediale voorlichting*
Wageningen, 1982.

ad-hoc-activiteiten	aan tijd en plaats gebonden activiteiten
alternatief	keuzemogelijkheid
anticiperen	op iets vooruitlopen
appendix	bijlage
audiovisueel materiaal	film, t.v., video, dia's enz.
communicatie	uitwisseling van gegevens, gesprek
complex	ingewikkeld
consequentie	gevolg
continuïteit	onafgebroken voortgang
cumulatief	opeenhopend
didactiek	de methode van het onderwijzen
discrepancie	verschil
diversiteit	gevarieerdheid, verscheidenheid
ecosysteem	natuurlijk systeem, de natuur als één geheel
educatie	vorming, scholing, onderwijs
effectueren	waarmaken
evaluatie	iets beoordelen op zijn waarde
flexibel	soepel
formaliseren	officieel maken
gebruiksfunctie van een gebied	de manieren om gebruik te maken van een gebied (wonen, werken, wandelen, enz.)
geëquipeerd-zijn	over de nodige middelen beschikken
geïntegreerd	onderling samenhangend
identiteit	eigen karakter van iets of iemand
incidenteel	toevallig, eenmalig
interim-rapportage	tussentijds verslag
intermediair kader	tussenschakel tussen voorlichter en ontvanger van de voorlichtingsboodschap
kadervorming	vorming van leidinggevende functionarissen
motivatie	eigen inzet voor iets, beweegreden
operatieniveau	omvang en kwaliteit van het werk van een organisatie of een deel ervan
optimaal	zo goed mogelijk
paradoxaal	dubbelzinnig
perifere instelling	een instelling, die niet tot de "gewone" onderwijsinstellingen behoort, maar waarvan de minister toch erkent dat zij een eigen onderwijstaak heeft, bijvoorbeeld een muziekschool of een creativiteitscentrum

pkb	planologische kernbeslissing
pluriformiteit	veelvormigheid
potentieel	mogelijk
p.r.	"public relations", het bevorderen van de goede reputatie
proces	reeks van gebeurtenissen
professioneel	door vakmensen uitgevoerd
regulering	ordening
specifiek	speciaal ingericht
voorlichting	mensen informatie geven in de hoop dat ze met behulp van die informatie tot een weloverwogen mening of besluit komen

- Adviesdienst *Hoorn*
 AKZO Zout Chemie Nederland b.v., *Farmsum*
 Alarmgroepen Atoomplannen Provincie Groningen, *Pieterburen*
 Aldel, *Delfzijl*
 ASTADO, *Zeist*
 AVEBE, *Stadskanaal*
 Avifauna Groningen, *Doodstil, Zandeweer*
- Basisgroep Anti-kernenergie *Harlingen*
 Bibliotheek van de Rijksuniversiteit van Groningen
 Biologisch Centrum *Haren*
 Friese Chr. Boeren- en Tuindersbond, *Leeuwarden*
 Chr. Boeren- en Tuindersbond, *Groningen*
 Bond van Friese Vogelbeschermingswachten
 Bond Heemschut Korenmetershuis, *Amsterdam*
 Bouwcentrum Groningen, *Groningen*
- Centrum voor Energiebesparing, *Delft*
 Centrum Landbouw en Milieu, *Utrecht*
 Centrum voor Natuur en Landschap, *West-Terschelling*
 Commandant Rijkspolitie, district *Alkmaar*
 Commandant Rijkspolitie, district *Groningen*
 Postcommandant Rijkspolitie te Water, *Den Helder*
 Commandant Rijkspolitie, district *Leeuwarden*
 Commandant Rijkspolitie te Water, district *Leeuwarden*
 Committee geen LNG, *Groningen*
 Consulente Natuur- en Milieueducatie Friesland, *Leeuwarden*
 Consulente Natuur- en Milieueducatie Groningen, *Groningen*
 Consulente Natuur- en Milieueducatie Noord-Holland, *Zaandam*
 Copijn Boomchirurgen, *Utrecht*
- Dienst Gebouwen, Werken en Tereinen
 District Noord, *Assen*
 Directeur Landelijke Gebieden en Kwaliteitszorg Friesland, *Leeuwarden*
 Directeur Landelijke Gebieden en Kwaliteitszorg Groningen, *Groningen*
 Directeur Landelijke Gebieden en Kwaliteitszorg Noord-Holland, *Haarlem*
 Directie van het Loodswezen, Betonning, Bebakening en Verlichting, *'s-Gravenhage*
 Directie van de Visserijen
 Dollard Karton B.V., *Nieuweschem*
- Eerste Nederlandse Fietsersbond, *Woerden*
- Ecoland, Bureau voor Ecologisch Onderzoek, *Leeuwarden*
 Ekoplan, *Groningen*
 Provinciaal Electriciteitsbedrijf in Friesland, *Leeuwarden*
 Electriciteitsbedrijf Groningen-Drenthe, *Groningen*
 Provinciaal Electriciteitsbedrijf Noord-Holland, *Den Helder*
 Electroschmelzwerk Delfzijl b.v., *Farmsum*
- Friese Maatschappij van Landbouw, *Leeuwarden*
 Fryske Feriening foar Fjildbiology, *Hijum*
 It Fryske Gea, *Olterterp*
- Gemeentebestuur van *Ameland*
 Gemeentebestuur van *Anna Paulowna*
 Gemeentebestuur van *Baflo*
 Gemeentebestuur van *Beerta*
 Gemeentebestuur van *Bierum*
 Gemeentebestuur van *Het Bildt*
 Gemeentebestuur van *Delfzijl*
 Gemeentebestuur van *Dongeradeel*
 Gemeentebestuur van *Eenrum*
 Gemeentebestuur van *Ferwerderadeel*
 Gemeentebestuur van *Finsterwolde*
 Gemeentebestuur van *Franekeadeel*
 Gemeentebestuur van *Groningen*
 Gemeentebestuur van *Harlingen*
 Gemeentebestuur van *Hefshuizen*
 Gemeentebestuur van *Den Helder*
 Gemeentebestuur van *Kloosterburen*
 Gemeentebestuur van *Leeuwarden*
 Gemeentebestuur van *Nieuwolda*
 Gemeentebestuur van *Schiermonnikoog*
 Gemeentebestuur van *Termunten*
 Gemeentebestuur van *Terschelling*
 Gemeentebestuur van *Texel*
 Gemeentebestuur van *Ulrum*
 Gemeentebestuur van *Usquert*
 Gemeentebestuur van *Vlieland*
 Gemeentebestuur van *Warffum*
 Gemeentebestuur van *Wieringen*
 Gemeentebestuur van *Wieringermeer*
 Gemeentebestuur van *Wonsradeel*
 Gemeentelijk Centrum Onderwijsbegeleidingsdiensten, *Leeuwarden*
 Gemeentelijk Havenbedrijf, *Harlingen*
 Gemeentelijke Visafslag, *Harlingen*
 Greenpeace *Amsterdam*
 Greenpeace Friesland, *West-Terschelling*
 Greenpeace Groningen, *Hoogezand*
- Provinciale Griffie van Friesland, Afd. Voorlichting, *Leeuwarden*

Provinciale Griffie van Groningen Afd. Voorlichting, *Groningen*
Provinciale Griffie van Noord-Holland Afd. Voorlichting, *Haarlem*
Groenwinkel, *Groningen*
Groningse Maatschappij van Landbouw, *Groningen*

H. de Haan, Museumconsulent voor Friesland, *Leeuwarden*
Havenschap *Delfzijl*
D. Huitzing, *Gouda*

Inspectie der Domeinen, Kring Noord Oost Nederland, *Meppel*
Inspectie der Domeinen, *Zwolle*
Inspectie Ruimtelijke Ordening Noord, *Groningen*
Inspectie voor de Volksgezondheid en Milieuhygiëne, *Groningen*
Inspectie voor de Volksgezondheid en Milieuhygiëne, *Haarlem*
Biologisch-Archeologisch Instituut, *Haren*
Geografisch Instituut, *Groningen*
Nederlands Instituut voor Audiovisuele Middelen, *Den Haag*
Rijksinstituut voor Natuurbeheer, *Den Burg* (Texel)
Rijksinstituut Zuivering Afvalwater, *Lelystad*
Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, district *Groningen*
Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, *Leeuwarden*
Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, district Noord-Holland, *Haarlem*
Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, werkgroep VENEL, *Leeuwarden*
Internationaal Trainings Centrum, *Enschede*

Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Friesland, *Leeuwarden*
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Groningen, *Groningen*
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Holland, *Alkmaar*
Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Veenkoloniën en Oost-Groningen, *Veendam*
Komitee Geluidhinder Vliegbasis Leeuwarden, *Marssum*
Koninklijke Marine, *Den Helder*

Landbouw Hogeschool *Wageningen*
Landbouwcentrum *Groningen*
Landbouwschap *Den Haag*
Landbouwschap Friesland, *Leeuwarden*

Landbouwschap Gewestelijke Raad voor Friesland, *Leeuwarden*
Landbouwschap *Groningen*
Landelijk Steunpunt Milieu Edukatie, *Amsterdam*

Meet- en Adviesdienst *Delfzijl*
Milieuklachten Provincie Groningen, *Groningen*
Milieukundig Ingenieursbureau Argus, *Groningen*
Milieuwerkgroep Ruilverkaveling, *Westergeest*
Ministerie van Landbouw en Visserij, *Den Haag*
Ministerie van Landbouw en Visserij, Commissie voor Natuurbeschermingseducatie, Secr. Ir. Chr. Maas Geesteranus, *Den Haag*
Ministerie van Landbouw en Visserij, Hoofdirectie NBOR
Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Afdeling Externe Beleidscoördinatie Milieubeheer
Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Afdeling I.E.B.
Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Hoofdafdeling Musea, drs. Hoogenhout, *Rijswijk*

Musea/Expo's

Expositie De Schuur p/a Natuurmuseum, *Nes* (Ameland)
Expo-Zee, *Lauwersoog*
Fiskershúske, *Moddergat*
Maritiem Museum, *Texel*
Museum Behouden Huys, *West-Terschelling*
Museum "Master S.E. Wendelaar Bonga", *Dokkum*
Natuurhistorisch Museum Friesland, *Leeuwarden*
Natuurmuseum *Groningen*
Noordelijk Scheepvaartmuseum, *Groningen*
Oudheidkamer, *Texel*
Trompshuis Museum, *Vlieland*
Zee- en Scheepvaartmuseum, *Den Hoorn* (Texel)

Natuurbeheersgroep Texel W9, *Den Hoorn*
Natuurrecreatiecentrum, *De Koog* (Texel)
Natuurvriendenhuis *Noord-Laren*
Nederlandse Aardolie Maatschappij b.v., *Assen*
N.V. Nederlandse Gasunie, *Groningen*
Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk, *Amsterdam*
Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling

en Natuurvriendenwerk, district Noord,
Eenrum
Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling
en Natuurvriendenwerk, Wieringen,
Hippolytushoef
Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie,
Den Burg
Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie,
Den Helder
Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie,
district Friesland, *Heerenveen*
Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie,
district Groningen/Drenthe, *Haren*

Organisatie voor duurzame energie, *Utrecht*
Paracentrum Texel, *Oosterend (Texel)*

Pers

Dokkumer Courant, *Dokkum*
De Dorpsbode, *Schiermonnikoog*
De Eemsbode, *Delfzijl*
Franecker Courant
Friesch Dagblad, *Leeuwarden*
Harlinger Courant, *Harlingen*
De Hogelandster, *Leens*
Leeuwarder Courant, *Leeuwarden*
Nieuwsblad voor de Eemsmond
Nieuwsblad van het Noorden, *Groningen*
Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland,
Kollum
De Noordwesthoek, *St. Annaparochie*
De Oldambster, *Scheemda*
Ommelander Courant, *Uithuizen*
Radio Fryslân, *Leeuwarden*
Radio Noord, *Groningen*
Winschoter Courant

Petroland B.V., *Den Haag*
Polyvisie B.V., *Hilversum*
Provinciale Bibliotheekcentrale, *Groningen*
Provinciale Bibliotheekcentrale, *Haarlem*
Provinciale Bibliotheek van Friesland,
Leeuwarden
Provinciale Directie v.d. Bedrijfsontwikkeling,
Leeuwarden
Provinciale Planologische Dienst, *Groningen*
Provinciale Planologische Dienst, *Haarlem*
Provinciale Planologische Dienst,
Leeuwarden
Provinciale Waterstaat in Friesland,
Leeuwarden
Provinciale Waterstaat in Groningen,
Groningen
Provinciale Waterstaat in Noord-Holland,
Haarlem
Provinciale Waterstaat in Limburg,

Maastricht
Provincie *Groningen*
P.T.T. *Leeuwarden*

Regionaal Centrum voor Natuur- en Milieu-
educatie *Allardsoog*
Rijksarchief in Friesland, *Leeuwarden*
Rijksarchief in Groningen, *Groningen*
Rijksarchief in Noord-Holland, *Haarlem*
Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders afd.
Lauwerszee, *Leeuwarden*

Rijksgeologische Dienst, *Haarlem*
Rijksloodswezen, *Farmsum*
Rijkswaterstaat, Adviesdienst *Hoorn*
Rijkswaterstaat, directie Friesland,
Leeuwarden
Rijkswaterstaat in de provincie Groningen,
Groningen
Rijkswaterstaat in de provincie Noord-
Holland, *Haarlem*

Schooladvies-begeleidingsdienst, *Haarlem*
Schooladvies-begeleidingsdienst,
Leeuwarden
Staatsbosbeheer, *Groningen*
Staatsbosbeheer, *Leeuwarden*
Directie Staatsbosbeheer, *Utrecht*

Stichting

Stichting Bodemkartering, *Wageningen*
Bodemstichting, *Utrecht*
Stichting Duinbehoud, *Leiden*
Stichting Energie Anders, *Hoek van Holland*
Stichting Friese Milieuraad, *Leeuwarden*
Nederlandse Stichting Geluidhinder, *Delft*
Stichting Het Groninger Landschap,
Groningen
Stichting Instandhouding Landschapsele-
ment, *Drachten*
Stichting De Jonge Onderzoekers, *Groningen*
Stichting Kritisch Bosbeheer, *Lieveren*
Stichting Kritisch Faunabeheer, *'s-Graveland*
Stichting Mens en Milieuvriendelijk Onderne-
men, *Amsterdam*
Stichting Natuur en Milieu, *Utrecht*
Stichting Nederlandse Onderwijstelevisie
Stichting Noorderbreedte, *Haren*
Stichting Ontwikkeling Natuurstudie,
St. Jacobiparochie
Stichting Rein Water, *Amsterdam*
Stichting Samenwerkende Bedrijven, *Delfzijl*
Stichting Technisch Filmcentrum T.F.C.
Stichting V.H.S. *'t Oldorp*
Stichting Vrijwillig Bosbeheer Noord-Neder-
land, *Groningen*

Stichting Wad en Land, *Leeuwarden*
Stichting Zeehondencrèche, *Pieterburen*

Interfacultaire Vakgroep energie en milieu-
kunde, *Groningen*
Rijksuniversiteit Biologisch Veldlaboratorium
Herdershut, *Schiermonnikoog*
Vrije Universiteit, *Schiermonnikoog*

Vereniging

Vereniging tot Behoud van Natuurmonumen-
ten, 's-Graveland
Vereniging Contact Waddenzeegemeenten,
Delfzijl

Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische
Vereniging, *Drachten*

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Afdeling Voorlichting, *Harlingen*

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Fonds Werk aan de Wadden,
Harlingen

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep,
Amsterdam

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep,
Arnhem

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep,
Groningen

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep
Den Haag, *Rijswijk*

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep,
Den Helder

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep,
Utrecht

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep,
Wageningen

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Voorlichtingswerkgroep, IJssel-
streek, *Colmschate*

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Werkgroep Alarm, *Delfzijl*

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Werkgroep Lauwersmeer,
Groningen

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Werkgroep Recreatie,
Groningen

Landelijke Vereniging tot Behoud van de
Waddenzee, Werkgroep W 4-Terschelling,
Harlingen

Vereniging Milieudefensie, *Utrecht*
Vereniging Zeebad, *Delfzijl*

Visserij-afslag *Lauwersoog*
Vogelopvangcentrum "De Fûgelspits" te
Ezumazijl, *Dokkum*

Vogelwacht Noord-Holland Noord,
Den Helder

Vogelwerkgroep Wieringen, *Slootdorp*
V.V.V. *Den Burg (Texel)*

V.V.V. Friesland, *Leeuwarden*

V.V.V. Lauwersmeer Oost, *Zoutkamp*

V.V.V. de Molen, *Anjum*

V.V.V. Schiermonnikoog

V.V.V. Vlieland

W-4 Vrijwilligerskollektief "De Centrale",
Schiermonnikoog

W-4 Vrijwilligerswerkgroep Terschelling,
Lelystad

Wadvogelwerkgroep, *Winsum*

WED, *Amsterdam*

Wereldnatuurfonds Nederland, *Zeist*

Werkgroep Eemsmond

Werkgroep Landschapszorg *Wieringen*

Werkgroep Noordzee, *Amsterdam*

Zandzuig- en Overslagbedrijf, *Harlingen*
Zeevaartschool, *Delfzijl*

Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek,
Den Haag

Vormgeving:

Studio Rob Jansen, Eelderwolde

Foto's:

Jan Abrahamse; Paul Babeliowsky; E. de Bloeme; EFG/Fotoburo Groningen; Friesch Dagblad; John Frikke; Fotograaf Jan Heuff, Groningen; Jan van de Kam; Fotograaf John Stoel.

Druk:

Handelsdrukkerij van 1874, Leeuwarden.

*Secretariaat Voorlopige Waddenadviesraad:
Postbus 392
8901 BD Leeuwarden
Tel. 058-126015*

